

Οι Φιλοσοφικές Εντάσεις της
Επιστημονικής Αλλαγής:
Προς έναν *Ρεαλιστικό Ιστορικισμό*

Διδακτορική Διατριβή

Θοδωρής Δημητράκος

Le Faux Miroir, René Magritte, 1928

ΕΚΠΑ - ΕΜΠ

ΑΘΗΝΑ 2012

κουνιανής αμφιταλάντευσης και αφετέρου μια εντελώς διαφορετικού τύπου επίλυση του προβλήματος της μεταβλητότητας των καντιανών κατηγοριών. Για να προοικονομήσουμε σε ένα βαθμό τα όσα θα πούμε παρακάτω, η αντίρροπη και ανταγωνιστική τάση του εξτερναλισμού είναι ο ιντερναλισμός και η βασική του θέση θα μπορούσε να συμπυκνωθεί στην εξής πρόταση: η φιλοσοφία –και όχι κάποιος εμπειρικός επιστημονικός κλάδος– οφείλει «να αποκαλύψει τα अपαράλλακτα πρότυπα (unchanging patterns) που βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια της επιστημονικής πρακτικής»³. Κεντρική φιγούρα αυτής της προσπάθειας υπήρξε ο Ούγγρος φιλόσοφος Ίμρε Λάκατος.

ΙΙΙ.1 Ο Ίμρε Λάκατος και η Μεθοδολογία Ερευνητικών Προγραμμάτων

Ο Λάκατος κατά τον Φεγιεράμπεντ –ο οποίος υπήρξε ταυτόχρονα φίλος, θαυμαστής και οξύς επικριτής του– αποτελεί ένα νόθο φιλοσοφικό τέκνο μιας εγελιανής μητέρας και ενός ποππεριανού πατέρα⁴. Ο χαρακτηρισμός αυτός μπορεί να δικαιολογηθεί τόσο στη βάση της ζωής και της ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας του Λάκατος όσο και στο έργο του καθεαυτού. Γεννήθηκε στο Ντέμπρετσεν (Debrecen) της Ουγγαρίας. Σπούδασε μαθηματικά, φυσική και φιλοσοφία στο τοπικό πανεπιστήμιο, όπου και του απονεμήθηκε διδακτορικός τίτλος λίγα χρόνια αργότερα. Επιπλέον, είχε την ευκαιρία να σπουδάσει στο πανεπιστήμιο της Μόσχας και να συμμετάσχει στα σεμινάρια που διοργάνωνε ο Λούκατς (György Lukács)⁵. Γενικότερα, είναι σαφές πως η σχέση του Λάκατος με το μαρξισμό, αλλά κυρίως με την εγελιανή ερμηνεία του μαρξισμού ήταν από στενή. Το 1956 και σε ηλικία 34 ετών οδηγείται στην Αγγλία και συγκεκριμένα στο LSE, όπου θα του απονεμηθεί επίσης διδακτορικός τίτλος για την εργασία του στη φιλοσοφία των μαθηματικών. Η εμπειρία του αγγλοσαξονικού ακαδημαϊκού πλαισίου και κυρίως η επαφή του με τον Πόππερ θα τον βοηθήσει, σύμφωνα με τον ίδιο, να ξεκόψει με την εγελιανή οπτική στην οποία ήταν αγκιστρωμένος για πάνω από 20 χρόνια⁶.

Μια προσεκτική ματιά, ωστόσο, στο λακατοσιανό έργο δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει τέτοιες ακραίες διατυπώσεις. Η ορολογία του Λάκατος, τα χρόνια του LSE, προφανώς και ξέκοψε με το εγελιανό, αλλά και γενικότερα το ηπειρωτικό φιλοσοφικό λεξιλόγιο κι οι λόγοι γι' αυτό δεν ήταν, κατά πάσα πιθανότητα, αμιγώς φιλοσοφικοί⁷. Δεν είναι όμως σίγουρο πως και το πνεύμα του έργου του ξέκοψε τόσο ριζικά με τις εγελιανές επιρροές. Ολόκληρη η φιλοσοφική του συμβολή, που τον κατέστησε κεντρική φιγούρα στις φιλοσοφικές συζητήσεις της δεκαετίας του '60 και του '70, διαπνέεται από μια προσπάθεια ιστορικοποίησης της ποππεριανής διαψευσιοκρατίας. Είναι μια απόπειρα να καταδειχθεί

³McGuire, J.E. (1992), σελ. 144. Με αυτή τη φράση, ο ΜακΓκούαϊρ συμπυκνώνει την κεντρική επιδίωξη της ποππεριανής φιλοσοφίας. Νομίζουμε πως η φράση αυτή εκφράζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο ολόκληρο το ρεύμα που εδώ κωδικοποιούμε ως ιντερναλισμό.

⁴«A philosophical bastard: a 'Pop-Hegelian' born from a Popperian father and a Hegelian mother», στο Motterlini, M. (2002), σελ. 488.

⁵Εδώ βεβαίως δεν μπορεί να γίνει μια λεπτομερής αναφορά στη βιογραφία του Ούγγρου φιλοσόφου. Για μια επαρκή βιογραφική παρουσίαση του Λάκατος και μια απόπειρα συσχέτισης του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου της ζωής του με το φιλοσοφικό του έργο βλ. Kadvaný, J. (2001).

⁶Lakatos, I. (1978β), σελ. 139.

⁷Πρόκειται για μια εποχή απόλυτης απομόνωσης της αναλυτικής και της ηπειρωτικής φιλοσοφίας και ένα μεικτό φιλοσοφικό λεξιλόγιο δε θα βοηθούσε ιδιαίτερα την καριέρα του Λάκατος στο LSE. Ιδίως αναφορές στο Χέγκελ, ο οποίος στα πλαίσια των υπερβολών του ψυχρού πολέμου αποτελούσε για πολλούς (και τον Πόππερ ιδιαίτερα) έναν από τους προπάτορες του «ολοκληρωτισμού». Για μια συγκεφαλαίωση της διάκρισης μεταξύ αναλυτικής και ηπειρωτικής φιλοσοφίας βλ. Βιρβιδάκης, Σ. (2005)

ο ιστορικός χαρακτήρας της επιστημονικής γνώσης και να μην απεμποληθεί η ορθολογική της διάσταση. Το εγχείρημα του Λάκατος να οικοδομήσει έναν ορθολογικό ιστορικισμό είναι επηρεασμένο από τον ιστορικισμό της ηπειρωτικής παράδοσης, ο οποίος ξεκινάει από το Χέγκελ, περνάει από τον Μαρξ και καταλήγει στον Λάκατος μέσω του Λούκατς, κάτι που θα διαφανεί καλύτερα στη συνέχεια.

Στις μέρες μας, η προϊούσα μείωση του ενδιαφέροντος για την οικοδόμηση μιας μεγάλης φιλοσοφικής εικόνας για την επιστήμη και η μείωση του ενδιαφέροντος για την προβληματική που έθεσε η ιστορικιστική στροφή επί τάπητος είναι ένας από τους λόγους που το λακατοσιανό έργο έχει τεθεί στο περιθώριο. Ένας άλλος λόγος είναι μια ορισμένη οπτική επί συγκεκριμένων θέσεων της μεθοδολογίας του Λάκατος. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, η Μεθοδολογία Ερευνητικών Προγραμμάτων (ΜΕΠ στο εξής) δεν αποτελεί παρά έναν τετριμμένο συμβιβασμό ανάμεσα στην ποππεριανή διαψευσιοκρατία και τον κουνιανό ιστορικισμό. Επιπλέον, η ορθολογική ανασυγκρότηση της ιστορίας της επιστήμης που προτάθηκε από το Λάκατος έτυχε σφοδρής αποδοκιμασίας από τους ιστορικούς, καθώς θεωρήθηκε ως μια καρικατούρα ιστορίας, η οποία συν τοις άλλοις πλήττει την αυτονομία του κλάδου.

Η άποψή μας είναι πως, ενώ η προσέγγιση του Λάκατος απέχει πολύ από το να είναι μη προβληματική, η κριτική που της ασκείται δεν είναι πάντοτε εύστοχη. Ουσιαστικά η ορθολογική ανασυγκρότηση της ιστορίας, όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε, ούτε αποτελεί μια ιστοριογραφική μανιέρα ούτε πλήττει την αυτονομία του κλάδου των ιστορικών. Επιπλέον, ακόμα και αν η λακατοσιανή μεθοδολογία αποτελούσε μια προσπάθεια συμβιβασμού του Κουν και του Πόππερ, πολύ απέχει από το να συνιστά ένα τετριμμένο συμπίλημα. Αντίθετα, πρόκειται για μια φιλοσοφική σύνθεση που παρά τα προβλήματά της αναδεικνύει μια σειρά κρίσιμων ζητημάτων για την ιστορική πορεία της επιστήμης. Από την άποψη που μας ενδιαφέρει εδώ, το σημαντικό είναι μια προσπάθεια συγκερασμού της ιστορικιστικής αντίληψης για την επιστήμη με το ορθολογικό πρόταγμα περί της ύπαρξης διαχωριστικών κριτηρίων της επιστημονικής δραστηριότητας από άλλες γνωσιακές διαδικασίες.

Ο ίδιος ο Λάκατος προσδιορίζει τρεις βασικές σχολές αναφορικά με το κανονιστικό ζήτημα της αξιολόγησης των επιστημονικών θεωριών. Συγκεκριμένα πρόκειται για το σκεπτικισμό, τον ελιτισμό και τον οριοθετισμό (demarcationism).

Ο σκεπτικισμός έχει τις ιστορικές του ρίζες στην πυρρώνεια παράδοση και στη σύγχρονη εκδοχή του —πάντα κατά Λάκατος— έχει τη μορφή του “πολιτισμικού σχετικισμού”⁸. Οι οπαδοί του εκλαμβάνουν τις επιστημονικές θεωρίες ως μια οικογένεια πεποιθήσεων, η οποία δεν είναι αναγκαστικά γνωσιολογικά υπέρτερη των υπολοίπων οικογενειών. Για τους σκεπτικιστές τα συστήματα πεποιθήσεων χαρακτηρίζονται από αλλαγές, αλλά όχι από πρόοδο. Είναι σαφές πως αυτή η σχολή θεωρεί αδύνατη την ύπαρξη καθολικών κριτηρίων στην αξιολόγηση των επιστημονικών θεωριών. Ο Φεγιεράμπεντ, κατά το Λάκατος, είναι ο κυριότερος εκπρόσωπος του σκεπτικισμού στη σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης⁹.

Οι ελιτιστές από την άλλη μεριά θεωρούν πως μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ καλύτερης ή χειρότερης επιστήμης, μεταξύ επιστήμης ή ψευδοεπιστήμης¹⁰. Ωστόσο η διάκριση αυτή δεν μπορεί να βασίζεται σε ένα ρητό, καθολικό κριτήριο διαχωρισμού. Για τον ελιτισμό ένα πολύ μεγάλο μέρος της επιστημονικής γνώσης, όσο και της μεθοδολογίας είναι άρρητη (tacit) γνώση. Για το λόγο αυτό, η επιλογή της καλύτερης θεωρίας είναι

⁸Βλ. Lakatos, I. (1978α), σελ. 107-108.

⁹Βλ. κεφάλαιο ΙΙ.

¹⁰Βλ. ό.π. σελ. 111-120.

ζήτημα μιας κοινότητας επιστημόνων που μοιράζονται αυτό το τμήμα της άρρητης γνώσης. Ο άρρητος χαρακτήρας δε της γνώσης είναι που καθιστά αδύνατη τη σαφή διατύπωση ενός κριτηρίου αποδεξιμότητας των θεωριών. Ο ελιτισμός μπορεί να λάβει διάφορες μορφές, όπως του ψυχολογισμού, του κοινωνιολογισμού, του ιστορικισμού ή του πραγματισμού. Ως ένα κυρίαρχο παράδειγμα ελιτιστικής αντίληψης για την επιστήμη μπορεί να θεωρηθεί η προσέγγιση του Κουν.

Τέλος, ο οριοθετισμός¹¹ απηχεί την παραδοσιακή γνωσιολογική άποψη πως μπορεί να υπάρξει ένα ρητό, καθολικό κριτήριο διαχωρισμού της έγκυρης επιστημονικής γνώσης από άλλες μορφές γνωσιακής δραστηριότητας. Οι οπαδοί αυτής της σχολής μπορεί να διαφωνούν σε διάφορα ζητήματα, όπως το τι αποτελεί μονάδα επιστημολογικής αξιολόγησης (π.χ. μια μεμονωμένη υπόθεση, μια θεωρία ή ένα σύμπλοκο θεωριών) καθώς και το ποιο είναι το κριτήριο διαχωρισμού της επιστήμης από την ψευδοεπιστήμη. Το κοινό υπόβαθρο, όμως, όλων, είναι η πεποίθηση πως υπάρχει ένα τέτοιο καθολικό κριτήριο και ο σκοπός της φιλοσοφίας της επιστήμης είναι να το ανακαλύψει. Με αυτήν την έννοια, η φιλοσοφία της επιστήμης αποτελεί τον «κέρβερο (watchdog) των επιστημονικών προτύπων (standards)»¹², δεδομένου πως αναλαμβάνει τη λειτουργία του προσδιορισμού του τι είναι επιστημονικό και τι όχι. Ο Λάκατος κατατάσσει την δική του προσέγγιση στα πλαίσια του οριοθετισμού και μάλιστα επισυνάπτει σε αυτή τη σχολή σκέψης ένα πολύ συγκεκριμένο μεταφυσικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί πως τα κριτήρια διάκρισης της επιστήμης εδράζονται σε αυτό που οι Φρέγκε και Πόππερ αποκαλούν “τρίτο κόσμο”.

Σύμφωνα με την οντολογική ταξινόμηση που αναπτύχθηκε συγκεκριμένα από τον Πόππερ, η μονιστική και η δυϊστική οπτική για το σύμπαν είναι ανεπαρκείς και ως εκ τούτου θα πρέπει να υιοθετηθεί μια πλουραλιστική σκοπιά, σύμφωνα με την οποία το επιστητό διακρίνεται σε τρεις κόσμους. Ο πρώτος κόσμος αποτελείται από τα φυσικά αντικείμενα και μπορεί να υποδιαιρεθεί στον κόσμο των εμψύχων και τον κόσμο των άψυχων. Ο δεύτερος κόσμος¹³ είναι ο ψυχολογικός (mental or psychological) και μπορεί να διακριθεί ανάμεσα στον κόσμο των απολύτως συνειδητών εμπειριών και σε αυτόν των ασυνειδητών εμπειριών. Τέλος, ο τρίτος κόσμος συνιστά τον κόσμο των προϊόντων του ανθρώπινου νου¹⁴. Τα αντικείμενα που ενδημούν σε αυτόν τον κόσμο διακρίνονται από τρία χαρακτηριστικά: είναι αφηρημένα, έχουν γλωσσική μορφή και οι σχέσεις μεταξύ τους είναι λογικές σχέσεις¹⁵. Για την ακρίβεια, η ύπαρξη λογικών και γλωσσικών σχέσεων μεταξύ δύο οντοτήτων αποτελεί το απαραίτητο δηλωτικό στοιχείο προκειμένου να ενταχθούν στον τρίτο κόσμο. Επιπλέον, σύμφωνα με την εν λόγω ‘κοσμολογία’ ένα αντικείμενο που ανήκει στον τρίτο κόσμο μπορεί ταυτόχρονα να ανήκει και στον πρώτο. Παράδειγμα αποτελεί ένα επιστημονικό βιβλίο, τα διαφορετικά αντίτυπα συνιστούν διαφορετικά φυσικά αντικείμενα, ενώ συγχρόνως συνιστούν ένα αντικείμενο του κόσμου των προϊόντων της ανθρώπινης διάνοιας.

Το επιχείρημα με βάση το οποίο ο Πόππερ προσπαθεί να καταδείξει την ύπαρξη του τρίτου κόσμου, διέρχεται μέσω ενός αξιώματος για το τι συνιστά πραγματικό. Πραγματικό

¹¹ Βλ. ό.π. σελ. 108-111.

¹² Ο.π., σελ. 110.

¹³ «Ο κόσμος των αισθημάτων μας του πόνου ή της ευχαρίστησης, των σκέψεών μας, των αποφάσεών μας, των αντιλήψεων και των παρατηρήσεών μας. Με άλλα λόγια ο κόσμος των νοητικών ή ψυχολογικών μας καταστάσεων ή διαδικασιών, ή της υποκειμενικής εμπειρίας», Popper, K. (1978), σελ. 1.

¹⁴ «Με τον όρο Κόσμος 3 εννοώ τον κόσμο των προϊόντων του ανθρώπινου νου, όπως γλώσσες· διηγήσεις και ιστορίες και θρησκευτικούς μύθους· επιστημονικές υποθέσεις ή θεωρίες και μαθηματικές κατασκευές· τραγούδια και συμφωνίες· πίνακες ζωγραφικής και γλυπτά. Όμως επίσης και αεροπλάνα και αεροδρόμια και άλλες επιτεύξεις της μηχανικής». Ό.π., σελ. 2.

¹⁵ Ο.π., σελ. 16-17.

είναι ό,τι μπορεί να αλληλεπιδράσει αιτιακά με το φυσικό κόσμο. Τούτο το αξίωμα, σε συνδυασμό με τη γενική παραδοχή ότι οι επιστημονικές θεωρίες επιδρούν στο φυσικό κόσμο και τον μεταβάλλουν, εξασφαλίζει στον τρίτο κόσμο την ύπαρξή του. Επομένως, οι θεωρίες δεν είναι απλώς μια αφαίρεση από μια συγκεκριμένη διαδικασία σκέψης, αλλά ένα αντικείμενο (υπόσταση) όμοιο με τα άλλα, ένα τυπικό αφηρημένο αντικείμενο του τρίτου κόσμου.

Με αυτήν την έννοια, και εφόσον οι επιστημονικές θεωρίες ανήκουν στον τρίτο κόσμο, μια θεωρία μπορεί να είναι ορθή ακόμα και αν δε μοιάζει αληθοφανής σε κανέναν και αντίστροφα μπορεί να είναι εσφαλμένη, ακόμα και αν το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας την αποδέχεται¹⁶. Το ερώτημα σχετικά με την επιστημονικότητα μιας θεωρίας ανήκει στον τρίτο κόσμο και δεν έχει να κάνει με τη διανοητική ή ψυχολογική στάση των επιστημόνων απέναντί της, το οποίο είναι ζήτημα που αφορά στο δεύτερο κόσμο. Επομένως, η πεποίθηση περί της ύπαρξης ενός καθολικού κριτηρίου επιστημονικότητας και η επισυναπτόμενη πλατωνική οντολογία των τριών κόσμων είναι το ένα κρατούμενο για την λακατοσιανή προσέγγιση.

Το άλλο κρατούμενο είναι το ιστορικιστικό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετεί αυτό το κριτήριο επιστημονικότητας. Αποδεχόμενος ορισμένες από τις βασικές θέσεις της ιστορικιστικής στροφής, όπως το θεωρητικό εμπότισμό των παρατηρησιακών όρων και την ιστορική διαδικασία μετάβασης από τη μία θεωρία στην άλλη, επιχειρεί να συνταιριάζει την καθολικότητα (και εν πολλοίς απολυτότητα) των κριτηρίων επιστημονικότητας με ένα σχετικοποιημένο ιστορικά υπόβαθρο εφαρμογής τους. Το αν το συνταίριασμα είναι επιτυχές θα διαφανεί παρακάτω, ωστόσο το εγχείρημα καθεαυτό διανοίγει ένα φάσμα θεωρητικών δυνατοτήτων με αξιοσημείωτο ενδιαφέρον.

Πρέπει ακόμα να αναφερθεί πως το ιστορικιστικό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετούνται τα κριτήρια επιστημονικότητας δεν αφορά μόνο στο επίπεδο της επιστημονικής δραστηριότητας. Με μία έννοια μετακενώνεται και στο μεταεπίπεδο της μεθοδολογίας, δηλαδή της φιλοσοφίας της επιστήμης. Ο ιστορικισμός δηλαδή στην προσέγγιση του Λάκατος συνδέεται και με την ιστορική εξέλιξη των διαφόρων μεθοδολογιών. Για το λόγο αυτό, η καλύτερη κατανόηση της ΜΕΠ διέρχεται μέσα από την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται η ίδια η ΜΕΠ το φιλοσοφικό της παρελθόν.

ΙΙΙ.1.1 Η προϊστορία της Μεθοδολογίας Ερευνητικών Προγραμμάτων

Όπως οι επιστημονικές θεωρίες διέρχονται από μια διαδικασία ιστορικής μορφοποίησης διαμέσου της κριτικής και του εμπειρικού ελέγχου, με αποτέλεσμα τη βελτίωσή τους και την πρόοδο, έτσι και οι θεωρίες για την επιστήμη, οι μεθοδολογίες, χαρακτηρίζονται από μια ιστορική διαδικασία μορφοποίησης. Η κριτική επί των μεθοδολογιών και η αντιπαράθεσή τους με το ιστορικό αρχείο της επιστήμης (το οποίο σύμφωνα με το Λάκατος είναι ο αντίστοιχος εμπειρικός έλεγχος για τις μεθοδολογίες) οδηγεί στη βελτίωση των μεθοδολογιών. Αυτή η εικόνα, αν όχι πρόδηλα εγελιανή, τουλάχιστον δανείζεται στοιχεία από τον εγελιανό ιστορικισμό. Η φιλοσοφία της επιστήμης προοδεύει διαμέσου κριτικών και εμπειρικών αναιρέσεων και συνθέσεων. Για το λόγο αυτό, η ανασυγκρότηση που επιχειρεί ο Λάκατος ως προς το φιλοσοφικό του παρελθόν είναι σημαίνουσα για την κατανόηση της ΜΕΠ.

Το πρώτο σκαλοπάτι από το οποίο εκκινεί η ανασυγκρότηση αφορά στην γενική

¹⁶Lakatos, I. (1978α), σελ. 108.

γνωσιολογική αντίληψη του επιβεβαιωτισμού (justificationism)¹⁷. «Επί αιώνες, γνώση σήμαινε αποδεδειγμένη γνώση. Αποδεδειγμένη είτε δια της δύναμης της νόησης είτε δια της ενάργειας των αισθήσεων»¹⁸. Οι δύο βασικές συνιστώσες του επιβεβαιωτισμού, ο ρασιοναλισμός και ο εμπειρισμός, αν και φιλοσοφικά αμιλλώμενες σε ένα ευρύτατο φάσμα θεωρητικών ζητημάτων, ομολογούσαν στο ότι η έγκυρη επιστημονική γνώση πρέπει να είναι αποδεδειγμένη, να προκύπτει μέσω λογικών απαγωγών, οι οποίες καταλήγουν σε ακλόνητα θεμέλια. Τα θεμέλια ήταν για το μεν ρασιοναλισμό κάποιες διανοητικές ενοράσεις (intuition) και η εμπειρία, για το δε εμπειρισμό πραγματολογικές (factual) προτάσεις οι οποίες εκφράζουν εδραία γεγονότα (hard facts)¹⁹.

Τα προβλήματα, όμως, που αντιμετώπιζαν οι προαναφερθείσες προσεγγίσεις, που παρά τις πολύ μεγάλες διαφορές τους συμερίζονταν την άποψη ότι η επιστημονική γνώση συνεπάγεται την αποδεδειγμένη γνώση, άφηναν έκθετη την επιστημονική δραστηριότητα στις αιτιάσεις του σκεπτικισμού. «Ο σκεπτικισμός δεν αρνιόταν τον επιβεβαιωτισμό: υποστήριζε μόνο ότι δεν υπάρχει (ούτε δύναται να υπάρξει) αποδεδειγμένη γνώση και ότι, κατά συνέπεια, ουδεμία γνώση υφίσταται. Για τους σκεπτικιστές η “γνώση” δεν ήταν παρά μια τυφλή πίστη. Έτσι ο επιβεβαιωτισμός-σκεπτικισμός γελοιοποιούσε την αντικειμενική σκέψη και άνοιγε το δρόμο στον ανορθολογισμό, το μυστικισμό, την πρόληψη»²⁰. Με άλλα λόγια, η αυστηρότητα των επιστημονικών προτύπων που έθετε ο επιβεβαιωτισμός, η προσομοίωσή τους με τη βεβαιότητα της μαθηματικής απόδειξης, συνιστούσε μια χιμαιρική γνωσιολογική αξίωση, της οποίας η αδυναμία ικανοποίησης δικαίωνε το σκεπτικισμό.

Μια πρώτη προσπάθεια διαφυγής από το αδιέξοδο ήταν η αντικατάσταση της έννοιας της απόδειξης με την έννοια της επικύρωσης. Η εν λόγω προσπάθεια αναγνώριζε το γεγονός πως όλες οι επιστημονικές θεωρίες είναι μη αποδείξιμες, υπεραμυνόταν ωστόσο της θέσης πως οι τελευταίες, επί τη βάσει των εμπειρικών ενδείξεων, διαθέτουν διαφορετικό βαθμό πιθανότητας. Επομένως, «οι απαιτήσεις της επιστημονικής εντιμότητας είναι ισχνότερες απ’ ότι έχει νομισθεί: συνίστανται στο να διατυπώνονται μόνο θεωρίες υψηλού βαθμού πιθανότητας ή, στο να προσδιορίζονται απλώς, για κάθε θεωρία, οι εμπειρικές ενδείξεις και η πιθανότητα της εν λόγω θεωρίας στο φως αυτών των ενδείξεων»²¹. Με άλλα λόγια, η λύση του πιθανολογισμού ήταν μια πρώτη αντίδραση στα προβλήματα του επιβεβαιωτισμού. Όπως όμως έδειξε κυρίως ο Πόππερ, ο επιβεβαιωτισμός δεν μπορεί να διασωθεί με το λογισμό πιθανότητας μιας θεωρίας και τούτο επειδή όσες εμπειρικές ενδείξεις και να συγκεντρώνει μια καθολική υπόθεση υπέρ της, διαιρούμενες με ένα άπειρο πλήθος δυνατών περιπτώσεων αποδίδουν κατ’ ανάγκην μηδενική τιμή πιθανότητας. Επομένως, οι καθολικές αποφάνσεις όχι μόνο είναι μη αποδείξιμες αλλά και εξίσου απίθανες.

Τα αδιέξοδα του επιβεβαιωτισμού και του νεοεπιβεβαιωτισμού (λογισμός πιθανοτήτων), σε συνδυασμό με την πρόθεση διάσωσης της επιστημονικής ορθολογικότητας, έφεραν στο προσκήνιο το μεθοδολογικό πρόταγμα του επιλαθευτισμού (falsificationism). Ο,

¹⁷Τα κείμενα του Λάκατος σε αρκετές περιπτώσεις βρίθουν νεολογισμών. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη σπάνη των ελληνικών μεταφράσεων και τη συνακόλουθη ανυπαρξία ενός κατασφαλισμένου δικτύου γλωσσικών αντιστοιχίσεων, δημιουργεί μια αμηχανία στην απόδοση. Επιλέξαμε, τουλάχιστον αναφορικά με τα κείμενα του Λάκατος, να ακολουθήσουμε τη μετάφραση που έγινε στο Lakatos, I. (1986), βάζοντας και τον πρωτότυπο όρο σε παρένθεση. Με μία εξαίρεση όμως. Στην εν λόγω μετάφραση ο όρος “fallibilism” αποδίδεται ως “θεωρία της επισφάλειας της γνώσης”. Η περιφραστική αυτή απόδοση στερεί από τον όρο την αμεσότητά του. Γι αυτό επιλέξαμε την ελληνοποίηση του όρου αποδίδοντάς το ως “φαλλιμπιλισμός”.

¹⁸Lakatos, I. (1986), σελ. 81.

¹⁹Ο.π., σελ. 84.

²⁰Ο.π., σελ. 85.

²¹Ο.π., σελ. 86.

κατά Λάκατος, δογματικός ή νατουραλιστικός επιλαθευτισμός διατηρεί τη μεγαλύτερη συγγένεια με τον επιβεβαιωτισμό, καθώς αποδέχεται το αλάθητο των προτάσεων που αντιστοιχούν στην εμπειρική βάση. Βεβαίως, αρνείται την εγκυρότητα της επαγωγικής μεθόδου και συγκατανεύει ως προς την επισφάλεια όλων των επιστημονικών θεωριών, πρεσβεύει ωστόσο πως το κύρος των πραγματολογικών προτάσεων δύναται να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να αναιρεθεί αμετάκλητα και με λογικώς ανεπίφογο τρόπο μια θεωρία. Ενώ δηλαδή μια καθολική υπόθεση δεν μπορεί με κανένα τρόπο να αποδεχθεί από τα “εδραία γεγονότα” (hard facts), υπάρχει τρόπος τα τελευταία να συντελέσουν στη αναίρεσή της. Πιο συγκεκριμένα ο δογματικός επιλαθευτισμός, σύμφωνα με το Λάκατος²², στηρίζεται σε δύο λανθασμένες παραδοχές και σε ένα περιοριστικό κριτήριο επιστημονικότητας.

Η πρώτη παραδοχή σχετίζεται με την ύπαρξη μιας σαφούς διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των θεωρητικών και παρατηρησιακών προτάσεων. Η δεύτερη αξιώνει πως επί τη βάσει του προαναφερθέντος διαχωρισμού, μια πρόταση όντας παρατηρησιακή είναι και κατ’ ανάγκην αληθής, ανήκει με άλλα λόγια σε εκείνη τη χωρία των επεισοδίων επίγνωσης που είναι αυτοκυρωτικά. Πρόκειται εν ολίγοις για την γνωσιολογική αντίληψη που ο Σέλλαρς αποκάλεσε Μύθο του Δεδομένου και στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω (κεφάλαιο VI). Το κριτήριο επιστημονικότητας που απορρέει από το σώμα αυτών των παραδοχών έχει να κάνει με το αν οι θεωρίες είναι αρθρωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκλείουν ένα σύνολο παρατηρησιακών καταστάσεων, με το αν είναι δηλαδή εμπειρικά διαψεύσιμες. Ο όρος επιστημονικότητας μιας θεωρίας είναι ο προσδιορισμός των δυνητικών επιλαθευτών (falsifier) της.

Ωστόσο, αυτή η μορφή επιλαθευτισμού δεν στερείται προβλημάτων. Σε ένα πρώτο επίπεδο, δεν είναι καθόλου βέβαιο πως υπάρχει μια σαφώς προσδιορισμένη μεθόριος μεταξύ θεωρητικών και παρατηρησιακών όρων. Όπως έχει προταθεί από αρκετούς φιλόσοφους (αλλά και πολλές εμπειρικές έρευνες στο χώρο της μελέτης της αντίληψης), δεν υπάρχουν αδιαπότιστα από θεωρία εμπειρικά δεδομένα και επομένως οι παρατηρησιακές προτάσεις εξαρτώνται από το εκάστοτε θεωρητικό πλαίσιο που υπάγονται. Επιπροσθέτως, αν λάβουμε υπόψη την ιστορία της επιστήμης αλλά και τις διδαχές του ντυεμιανού συμβατισμού, έπεται πως μια θεωρία δεν εγκαταλείπεται υπό το βάρος μιας εμπειρικής αντένδειξης, αλλά τροποποιείται και επανακάμπει προς άγρια εμπειρικών επιρρώσεων. Όπως περιεκτικά το θέτει ο Λάκατος²³, αξιοποιώντας τη θέση Ντυέμ, οι επιστημονικές θεωρίες κατά την ερμηνεία τους διαθέτουν μια *ceteris paribus* ρήτρα. Υπό το βάρος μιας διάψευσης μπορεί να αντικατασταθεί η συγκεκριμένη ρήτρα από μια άλλη και η ειδική θεωρία να διασωθεί, όποια κι αν είναι τα αποτελέσματα των ελέγχων. Επομένως, οι εμπειρικοί έλεγχοι δε διαθέτουν την πανίσχυρη αναιρετική λειτουργία που προϋποθέτει ο δογματικός επιλαθευτισμός.

Η κριτική στους βασικούς άξονες του δογματικού επιλαθευτισμού οδήγησε σε μια προσπάθεια συνδυασμού του επιλαθευτισμού με τον επιστημολογικό συμβατισμό, γέννημα του οποίου υπήρξε ο μεθοδολογικός επιλαθευτισμός. Ο τελευταίος αποκόβει εντελώς από οποιαδήποτε έννοια επιβεβαιωτισμού και αφήνει σημαντικό χώρο στις μεθοδολογικές αποφάσεις όπως και ο συμβατισμός²⁴. Κεντρική φιγούρα του μεθοδολογικού επιλαθευτισμού είναι, σύμφωνα με το Λάκατος, ο Πόππερ²⁵.

²²Βλ. ό.π., σελ. 90-97

²³Ο.π., σελ. 96.

²⁴Ο.π., σελ. 113.

²⁵Η ανασυγκρότηση που επιχειρεί ο Λάκατος για τα διάφορα στάδια που διήλθε ο επιλαθευτισμός γίνεται κάπως θολή εξαιτίας του πληθωρισμού των επιθετικών προσδιορισμών που χρησιμοποιεί πριν από το ουσιαστικό «επιλαθευτισμός». Δογματικός, νατουραλιστικός, μεθοδολογικός, απλοϊκός (naïve), εκλεπτυσμένος (sophisticated) είναι ορισμένα από τα επίθετα. Αυτό που είναι περισσότερο σημαντικό είναι

Ο μεθοδολογικός επιλαθευτισμός αποδέχεται πως δεν υπάρχει κανένα θεμελιώδες στρώμα εμπειρικών δεδομένων που είναι “αμόλυπτο” από το θεωρητικό πλαίσιο και το οποίο μπορεί να αποτελεί την ασφαλή βάση της επιστήμης. «Ο μεθοδολογικός επιλαθευτιστής αντιλαμβάνεται ότι οι πειραματικές τεχνικές του επιστήμονα είναι συνυφασμένες με επισφαλείς θεωρίες, υπό την οπτική των οποίων ερμηνεύονται τα εμπειρικά δεδομένα»²⁶. Επί της ουσίας, οι πιο επιτυχημένες θεωρίες τοποθετούνται στο μη-προβληματικό γνωστικό υπόβαθρο και χρησιμεύουν ως προέκταση των αισθήσεων για τον πειραματικό επιστήμονα. Για το μεθοδολογικό επιλαθευτισμό η επιστήμη εδράζεται σε μια “εμπειρική βάση” περισσότερο, παρά σε μια εμπειρική βάση²⁷. Τα εισαγωγικά έχουν να κάνουν με το γεγονός πως η “βάση” δεν είναι ένα νατουραλιστικό θεμέλιο επί του οποίου ασφαλώς εδράζεται η επιστημονική δραστηριότητα. Αντίθετα, δημιουργείται στη βάση μιας συμβατικής, εν πολλοίς, απόφασης περί του ποιες χαμηλού ερμηνευτικού επιπέδου παρατηρησιακές θεωρίες τοποθετούνται στο μη προβληματικό γνωστικό περιεχόμενο και λογίζονται ως “εμπειρική βάση”²⁸.

Αφότου έχει καθοριστεί αυτή η “εμπειρική βάση”, τα κριτήρια επιστημονικής εντιμότητας του μεθοδολογικού επιλαθευτισμού επιτάσσουν να θεωρηθεί επιστημονική μια θεωρία η οποία προσδιορίζει τους δυνητικούς επιλαθευτές της. Μόνο όσες θεωρίες μπορούν να διαψευστούν και να απορριφθούν μπορούν καταρχήν να λογίζονται ως επιστημονικές και μάλιστα όσο πιο ευρύ είναι το φάσμα των δυνητικών επιλαθευτών, τόσο καλύτερη είναι μια θεωρία. Η επιστημονικότητα μιας θεωρίας είναι ευθέως ανάλογη με το “ρίσκο” που παίρνει²⁹. Στο βαθμό που η θεωρία αντιστέκεται στις διαψεύσεις μπορούμε να συνεχίσουμε να δουλεύουμε με αυτήν. Όταν όμως διαψευστεί θα πρέπει να εγκαταλειφθεί αυτοστιγμεί. Ας δούμε πως κωδικοποιεί ο ίδιος ο Πόππερ τα κριτήρια επιστημονικότητας ή επιστημονικής εντιμότητας³⁰:

1. Είναι εύκολο να επιτύχουμε επικυρώσεις ή επαληθεύσεις για σχεδόν κάθε θεωρία, αν ψάχνουμε για επικυρώσεις.
2. Οι επικυρώσεις δεν πρέπει να υπολογίζονται παρά μόνον αν είναι το αποτέλεσμα ριψοκίνδυνων προβλέψεων.
3. Κάθε ‘καλή’ επιστημονική θεωρία είναι μια απαγόρευση: απαγορεύει να συμβούν ορισμένα πράγματα. Όσο περισσότερα απαγορεύει τόσο καλύτερη είναι.
4. Μια θεωρία η οποία είναι μη διαψεύσιμη από κάθε δυνητικό γεγονός είναι μη επιστημονική. Η μη διαψευσιμότητα μιας θεωρίας δεν είναι αρετή της (όπως οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν) αλλά μειονέκτημά της.
5. Κάθε γνήσια δοκιμασία μιας θεωρίας είναι μια προσπάθεια επιλάθευσής της, ή διάψευσης της. Η ελεγχσιμότητα (testability) είναι η διαψευσιμότητα, ωστόσο υπάρχουν βαθμοί ελεγχσιμότητας, κάποιες θεωρίες είναι πιο ελέγξιμες, περισσότερο εκτεθειμένες σε διάψευση, από άλλες, αυτές παραλαμβάνουν μεγαλύτερο ρίσκο.

πως τα βασικά στάδια πριν τη ΜΕΠ είναι δύο. Η μορφή του επιλαθευτισμού που ασπάζεται το Μύθο του Δεδομένου και η μορφή που αποδέχεται το θεωρητικό εμποτισμό των παρατηρησιακών όρων. Η τρίτη και κατά Λάκατος πληρέστερη εκδοχή του επιλαθευτισμού είναι η δική του, δηλαδή η ΜΕΠ.

²⁶Lakatos, I. (1986), σελ. 104.

²⁷Ο.π., σελ. 106.

²⁸Με άλλα λόγια, το τι συνιστά “εμπειρική βάση” της επιστήμης είναι συναφές με το εκάστοτε ορθολογικό πλαίσιο που συγκροτεί την επιστημονική εμπειρία.

²⁹Ο.π., σελ. 111.

³⁰Popper, K. (1963), σελ. 37.

6. Τα επαληθευτικά στοιχεία δεν πρέπει να υπολογίζονται εκτός αν είναι το αποτέλεσμα μιας μη αυθεντικής προσπάθειας ελέγχου της θεωρίας, αυτό σημαίνει ότι μπορεί να παρουσιαστεί ως μια σοβαρή αλλά αποτυχημένη προσπάθεια επιλάθευσης της θεωρίας.
7. Κάποιες αυθεντικώς ελέγξιμες θεωρίες, όταν καταδεικνύονται ψευδείς, συνεχίζουν να υποστηρίζονται από τους θαυμαστές τους –για παράδειγμα μέσω της *ad hoc* εισαγωγής στη θεωρία κάποιων βοηθητικών υποθέσεων ή μέσω της *ad hoc* επανερμηνείας της θεωρίας με τέτοιο τρόπο που να διαφεύγει τη διάψευση. Μια τέτοια διαδικασία είναι πάντα πιθανή, ωστόσο σώζει τη θεωρία από τη διάψευση μόνο υπό το τίμημα της καταστροφής ή της υποβάθμισης του επιστημονικού της status.

Τα κριτήρια αυτά, παρόλο που μοιάζουν αρκετά μηχανικά για την αποτίμηση της επιστημονικότητας μιας θεωρίας, εμπλέκουν, σύμφωνα με τον Λάκατος, μια σειρά συμβατιστικών αποφάσεων για να μπορέσουν να λειτουργήσουν. Ένα είδος απόφασης αφορά, όπως είδαμε, τον καθορισμό της “εμπειρικής βάσης”, των θεωριών δηλαδή που κατατάσσονται στο μη προβληματικό γνωστικό υπόβαθρο. Ένα άλλο είδος αποφάσεων που εμπλέκεται έχει να κάνει με το εξής: όταν μια θεωρία συναντά μια διάψευση, επί της ουσίας αυτό που διαψεύδεται είναι μια σύζευξη μιας θεωρίας, των γνωστών αρχικών συνθηκών και μιας *ceteris paribus* ρήτρα (ή καλύτερα μιας πλειάδας επικουρικών υποθέσεων). Οι αρχικές συνθήκες μπορούν να υποβληθούν σε περαιτέρω ελέγχους και τελικά να καταχωρηθούν στο μη προβληματικό γνωστικό περιεχόμενο. Από εκεί και ύστερα όμως, μένει μια πολύ σημαντική απόφαση· είτε η *ceteris paribus* ρήτρα θα πρέπει να θεωρηθεί προβληματική και να διασωθεί η θεωρία, είτε να εκληφθεί ως ανήκουσα στη μη προβληματική γνώση και η θεωρία να θεωρηθεί διαψευσμένη³¹. Για παράδειγμα, η απόφαση των επιστημόνων να “ενοχοποιούν” μια *ceteris paribus* ρήτρα στα πειράματα για το ανώμαλο περιήλιο του Ερμή έσωζε για πολλά χρόνια τη θεωρία του Νεύτωνα από την απόρριψη.

Ο ποππεριανός επιλαθευτισμός αποδέχεται το φαλλιμπισμό, αλλά προσπαθεί να αρθρώσει ένα σύστημα κριτηρίων επιστημονικότητας ή επιστημονικής εντιμότητας. «Ο Πόππερ συμφωνεί με το Νόιρατ (Otto Neurath) ότι όλες οι προτάσεις είναι επισφαλείς. Εισάγει όμως την καίριας σημασίας ιδέα ότι η επιστήμη δεν μπορεί να προοδεύσει στερούμενης ορθολογικής στρατηγικής ή μεθόδου που θα καθοδηγεί τις επιλογές μας όταν οι προτάσεις αλληλοσυγκρούονται»³². Αυτή η φαλλιμπιστική και συμβατιστική διάσταση καθιστά, σύμφωνα με το Λάκατος, την κριτική στο μεθοδολογικό επιλαθευτισμό δυσχερέστατη. Ο νατουραλιστικός επιλαθευτισμός ήταν εύκολο να καταρριφθεί διότι απλούστατα εδραζόταν σε μια λανθασμένη θεωρία της αντίληψης. Πώς, όμως, μπορεί να γίνει το ίδιο και με μια κριτική θεωρία της ορθολογικότητας φαλλιμπιστική και εν πολλοίς συμβατιστική; Η απάντηση που δίνει ο Λάκατος είναι ότι η ποππεριανή μεθοδολογία μπορεί να ανατραπεί μελετώντας προσεκτικά το ιστορικό αρχείο. Στη βάση αυτής της μελέτης μπορούμε να δείξουμε δύο πράγματα που αντιφάσκουν με το μεθοδολογικό επιλαθευτισμό. Πρώτον, οι έλεγχοι δεν αφορούν μια θεωρία και τα εμπειρικά δεδομένα, αλλά τα εμπειρικά δεδομένα και δύο (τουλάχιστον) θεωρίες. Δεύτερον, τα περισσότερο ενδιαφέροντα πειράματα στην ιστορία της επιστήμης δεν καταλήγουν σε διαψεύσεις αλλά σε επικυρώσεις θεωριών³³. Από αυτήν την κριτική είναι

³¹Lakatos, I. (1986), σελ. 110.

³²Ο.π., σελ. 115.

³³Ο.π., σελ. 117.

που εκκινεί η οικοδόμηση της ΜΕΠ.

ΙΙΙ.1.2 Η Μεθοδολογία Ερευνητικών Προγραμμάτων ως εκλεπτυσμένος-ιστορικός επιλαθευτισμός

Η παραδοχή του γεγονότος πως στην επιστημονική ιστορία η αντιπαράθεση δε γίνεται μεταξύ μιας μεμονωμένης θεωρίας και των εμπειρικών δεδομένων, αλλά μεταξύ αμιλλώμενων θεωριών ως προς τα εμπειρικά δεδομένα, αν και εκ πρώτης όψεως σχετικά απλή, ανοίγει το δρόμο για μια εντελώς διαφορετική εικόνα της επιστήμης. Για τον ποππεριανό επιλαθευτισμό, προκειμένου να χαρακτηριστεί μια θεωρία επιστημονική θα πρέπει να υπάρχει ένα σύνολο πειραματικών δεδομένων που μπορούν να την διαψεύσουν και όταν οι εμπειρικοί έλεγχοι εμφανίσουν κάποια από αυτά τα πειραματικά δεδομένα η θεωρία θα πρέπει να εγκαταλειφθεί. Για την ΜΕΠ όμως το διαχωριστικό κριτήριο αλλάζει. Καμιά θεωρία δεν εγκαταλείπεται στη βάση μιας διάψευσης, αν αυτή η διάψευση δεν αποτελεί ταυτόχρονα επικύρωση για μια άλλη θεωρία³⁴. Επομένως μια θεωρία χαρακτηρίζεται επιστημονική αν εμφανίζει πλεονάσμα εμπειρικού περιεχομένου σε σχέση με τους ανταγωνιστές της (αποδεξιμότητα₁) και επιπροσθέτως, αν ένα τμήμα του πλεονάσματος περιεχομένου έχει επιρρωθεί εμπειρικά (αποδεξιμότητα₂)³⁵. «Μπορούμε άμεσα, με μια a priori λογική ανάλυση, να ελέγξουμε αν ικανοποιείται η πρώτη συνθήκη. Ο έλεγχος της δεύτερης είναι αποκλειστικά εμπειρικός κι ενδέχεται να διαρκέσει για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα»³⁶.

Με τη ΜΕΠ αλλάζει η μονάδα επιστημολογικής αξιολόγησης. Στόχος των αξιολογήσεων δεν είναι οι μεμονωμένες θεωρίες, ούτε η σύζευξη μεμονωμένων θεωριών, επικουρικών υποθέσεων και αρχικών συνθηκών, αλλά οι σειρές θεωριών (ερευνητικά προγράμματα). Μια σειρά θεωριών αποτελείται από διαδοχικές θεωρίες (T_1, T_2, T_3, \dots), και κάθε θεωρία προκύπτει από την προγενέστερη με την προσθήκη ενός αριθμού επικουρικών υποθέσεων³⁷. Κάθε σειρά επομένως, δια της συμπλήρωσης υποθέσεων επί των διαδοχικών θεωριών είναι μια μετατόπιση προβληματοθεσίας (problemshif). Αυτό με το οποίο καταπιάνεται η λακατοσιανή μεθοδολογία είναι η διευκρίνηση περί του αν μια σειρά θεωριών αποτελεί προοδευτική ή εκφυλιζόμενη μετατόπιση προβληματοθεσίας. Προοδευτική καθίσταται αν κατά τη διαδοχή των θεωριών πληρούνται τα κριτήρια της αποδεξιμότητας₁ και της αποδεξιμότητας₂, δηλαδή αν α) οι μεταγενέστερες θεωρίες εμφανίζουν πλεονάσμα εμπειρικού περιεχομένου σε σχέση με τις προκατόχους τους, β) οι μεταγενέστερες θεωρίες εξηγούν τις επιτυχίες των προγενέστερων, δηλαδή διατηρούν το μη διαψευσμένο περιεχόμενό τους και γ) μέρος του πλεονάσματος περιεχομένου έχει επιρρωθεί εμπειρικά. Με άλλα λόγια, η μονάδα αξιολόγησης της επιστημονικής πρακτικής, για τον Λάκατος, είναι πολύ εγγύτερα στο κουνιανό Παράδειγμα, απ' ότι στις μεμονωμένες ποππεριανές υποθέσεις του τύπου «όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί».

Όπως μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε, τα κριτήρια που υιοθετούνται για την αποτίμηση της μετατόπισης προβληματοθεσίας για την αποτίμηση ενός ερευνητικού προγράμματος είναι καταφανώς ποππεριανά. Παρά όμως την αυτούσια χρησιμοποίηση

³⁴Ακόμα και αυτό, όμως, συνιστά αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για την εγκατάλειψη μιας θεωρίας. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι οπαδοί μιας διαψευσμένης θεωρίας πάντοτε αφιερώνουν κάποιο χρόνο για να τροποποιήσουν τη θεωρία και να ξεπεράσουν τον σκόπελο της εμπειρικής ανωμαλίας.

³⁵Πρέπει να πούμε πως εδώ η έννοια του πλεονάζοντος εμπειρικού περιεχομένου έχει ακριβώς την ίδια σημασία που διατηρεί και στον Πόππερ και αφορά στην "ποσότητα" της πρόβλεψης καινοφανών γεγονότων.

³⁶Lakatos, I. (1986), σελ. 118.

³⁷Ο.π., σελ. 121.

των ποππεριανών κριτηρίων είναι πρόδηλο πως ο Λάκατος, διαφοροποιείται σαφώς, τόσο από τον νατουραλιστικό όσο και από το μεθοδολογικό επιλαθευτισμό. Σκιαγραφεί μια εικόνα για την επιστήμη που προσεγγίζει τη “ναυτική” μεταφορά του Νόιρατ. Οι επιστήμονες βρίσκονται στη θέση των ναυτικών που πρέπει να επιδιορθώσουν το καράβι τους εν πλω, δεν μπορούν να το αποσυναρμολογήσουν και να το κατασκευάσουν από την αρχή, ούτε βεβαίως μπορούν να το εγκαταλείψουν. Αντιστοίχως, καμία θεωρία δεν εγκαταλείπεται, εις πείσμα οσονδήποτε εμπειρικών ανωμαλιών, αν προηγουμένως δεν έχει εμφανιστεί μια καλύτερη. Μάλιστα, κάθε ερευνητικό πρόγραμμα όσο εκφυλιζόμενο και αν είναι, δύναται χάρη στη δημιουργικότητα και τη φαντασία των υποστηρικτών του να ανακάμψει. Ο Λάκατος υποστηρίζει πως, αντίθετα με ότι πίστευε σε πιο πρώιμο στάδιο της σκέψης του, που ήταν περισσότερο εγγελιανός, δεν υπάρχει ένα σημείο κορεσμού από το οποίο ένα εκφυλιζόμενο πρόγραμμα αποκλείεται να ανακάμψει³⁸. Θεωρεί πως η δημιουργικότητα και η φαντασία των επιστημόνων δεν έχει όρια. Η ανάκαμψη, ωστόσο, μπορεί να επέλθει μόνο με αυξητικές του περιεχομένου τροποποιήσεις, η ανάκαμψη δεν μπορεί να βασίζεται σε *ad hoc* στρατηγήματα. Τρία είναι τα είδη των “απαγορευμένων” *ad hoc* τροποποιήσεων: αυτές που δεν οδηγούν σε καινοφανείς προβλέψεις, αυτές που δεν επικυρώνονται εμπειρικά και αυτές που, ενώ προβλέπουν καινοφανή φαινόμενα και επικυρώνονται εμπειρικά, δεν αποτελούν τμήματα ενός αρθρωμένου ερευνητικού προγράμματος, αλλά τυχαία και μεμονωμένη επινόηση³⁹.

Παρά ρευστότητα των μεθοδολογικών επιταγών της ΜΕΠ και τις “ερωτοτροπίες” με το ντυεμιανό συμβατισμό, ο στόχος της είναι η άρθρωση δεσμευτικών κριτηρίων για την επιστημονική ορθολογικότητα. Μάλιστα, όπως σωστά επισημαίνει ο Λάκατος⁴⁰, η δική του μεθοδολογία μετέρχεται λιγότερων συμβατιστικών αποφάσεων σε σχέση με τον ποππεριανό επιλαθευτισμό, καθώς δεν τοποθετεί, δια μεθοδολογικής απόφασης, τη *ceteris paribus* ρήτρα στο μη προβληματικό γνωστικό περιεχόμενο. Πιο συγκεκριμένα, όπως είδαμε, αν ακολουθήσουμε τα προτάγματα ορθολογικότητας του μεθοδολογικού επιλαθευτισμού, θα πρέπει να λαμβάνουμε μια συγκεκριμένου τύπου απόφαση. Στην περίπτωση της διάψευσης της σύζευξης μιας θεωρίας και μιας *ceteris paribus* ρήτρας, θα πρέπει να αποφασίσουμε τι από τα δύο θα εκλάβουμε ως μη προβληματική γνώση. Για τη ΜΕΠ από την άλλη μεριά μια τέτοια απόφαση δε χρειάζεται. Μια διάψευση είναι διάψευση στο βαθμό που αποτελεί επικύρωση για μια άλλη θεωρία, ειδάλως αποτελεί απλή ανωμαλία. Επομένως καμία απόφαση για το τι θα εκληφθεί ως μη προβληματικό γνωστικό υπόβαθρο δε χρειάζεται. Η τριπολική σύγκριση θεωριών κι εμπειρικών δεδομένων έχει ήδη “αποφασίσει”. Συνεπώς, το ποππεριανό καταστατικό επιστημονικής εντιμότητας που επιτάσσει την απόρριψη μιας θεωρίας, η οποία διαψεύδεται, βασίζεται στη μεθοδολογική απόφαση περί της τοποθέτησης της *ceteris paribus* ρήτρας στο απυρόβλητο, μια απόφαση που δεν έχει ανάγκη η ΜΕΠ και ως εκ τούτου θα πρέπει να θεωρείται ως λιγότερο συμβατιστική.

Γενικότερα θα πρέπει να πούμε πως για τη ΜΕΠ, αυτό που είναι εξαιρετικά σημαντικό για την πρόοδο της επιστήμης είναι, όπως και για τον Φεγιεράμπεντ, ο πολλαπλασιασμός των θεωριών⁴¹. Ο πολλαπλασιασμός των θεωριών μπορεί να θεωρηθεί σημαντικότερος και από τις διαψεύσεις, κι αυτό γιατί μια διάψευση παραμένει ανωμαλία καθόσον δεν υπάρχει

³⁸Lakatos, I. (1986) , σελ. 181. Η άποψη αυτή, πέρα από την προβληματικότητα των ομιχλωδών όρων της φαντασίας και της δημιουργικότητας, συγκέντρωσε και τα πυρά της κριτικής του Φεγιεράμπεντ, για την οποία όμως θα κάνουμε λόγο παρακάτω.

³⁹Μεταξόπουλος, Αιμ. (1988), σελ. 253.

⁴⁰Lakatos, I. (1986), σελ. 131.

⁴¹Ό.π., σελ. 126.

μια άλλη θεωρία για την οποία μπορεί να συνηγορήσει επικυρωτικά. Οι διαψεύσεις εξαρτώνται από την ύπαρξη αμιλλώμενων θεωριών. Αυτή η διάσταση διαφοροποιεί τη ΜΕΠ τόσο από τον Πόππερ όσο και από τον Κουν, για διαφορετικούς όμως λόγους. Σε σχέση με τον Πόππερ, διότι υποβαθμίζεται ο ρόλος των διαψεύσεων και προκρίνεται αυτός της επικύρωσης του πλεονάζοντος περιεχομένου, ενώ σε σχέση με τον Κουν, διότι η ώριμη επιστήμη δε διέπεται από ένα μονολιθικό Παράδειγμα, αλλά αντίθετα από ένα σύνολο ανταγωνιζόμενων θεωριών.

Ολοκληρώνοντας τη συνοπτική σκιαγράφηση της ΜΕΠ μένει να αναφερθούμε στην εσωτερική διάρθρωση των ερευνητικών προγραμμάτων, δηλαδή την αρνητική και τη θετική ευρετική και την αντίληψη για τα “αποφασιστικά” πειράματα.

ΙΙΙ.1.2.1 Η αρνητική ευρετική.

Κάθε ερευνητικό πρόγραμμα διαθέτει ένα σκληρό πυρήνα παραδοχών, ο οποίος θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί την “ταυτότητα” του εν λόγω προγράμματος, στο βαθμό που αν βληθεί, συμπαρασύρει το ερευνητικό πρόγραμμα στο οποίο εγγράφεται στην κατάρρευση και την αντικατάσταση. Για το λόγο αυτό, απαραίτητη καθίσταται η λειτουργία της αρνητικής ευρετικής, ενός είδους προστατευτικού κλοιού παραδοχών που απαγορεύει τη χρησιμοποίηση του *modus tollens* ενάντια στο σκληρό πυρήνα. Οι επιστήμονες οφείλουν «να κινητοποιήσουν όλη τους την επινοητικότητα για να αρθρώσουν ή ακόμα και να εφεύρουν βοηθητικές υποθέσεις που θα σχηματίσουν βοηθητικό κλοιό γύρω από τον πυρήνα»⁴². Επί παραδείγματι, στο ερευνητικό πρόγραμμα της νευτώνειας μηχανικής η αρνητική ευρετική επέτασσε την απομάκρυνση του *modus tollens* από τους τρεις νόμους της δυναμικής και το νόμο της βαρύτητας, οι ανωμαλίες έπρεπε να παροχετευτούν είτε στις αρχικές συνθήκες είτε τις παρατηρησιακές υποθέσεις. Μπορούμε να πούμε πως ο σκληρός πυρήνας των ερευνητικών προγραμμάτων είναι κάτι μεταξύ των συμβολικών γενικεύσεων και των μεταφυσικών μοντέλων που περιγράφει ο Κουν ως συστατικά μέρη της κλαδικής μήτρας. Τα κουνιανά μοντέλα περιλαμβάνουν οντολογικές δεσμεύσεις για το ποια είναι η βασική δομή του κόσμου, ενώ παρόμοιες δεσμεύσεις περιλαμβάνεις και ο λακατοσιανός σκληρός πυρήνας. Από την άλλη μεριά, ο λακατοσιανός σκληρός πυρήνας περιλαμβάνεις και γενικούς νόμους ή αλληλοσυσχετίσεις εννοιών στη βάση κυκλικών ορισμών, όπως οι συμβολικές γενικεύσεις της κλαδικής μήτρας⁴³.

Η μεθοδολογική “οντότητα” της αρνητικής ευρετικής δηλώνει με σαφήνεια τα δάνεια του κλασικού συμβατισμού, του Πουανκαρέ (Henri Poincaré) και του Ντυέμ, στη λακατοσιανή σκέψη. Η διαφορά είναι πως σε σύμπλευση με τον Ντυέμ και σε αντίθεση με τον Πουανκαρέ, ο Λάκατος αναγνωρίζει τη δυνατότητα κατάρρευσης του σκληρού πυρήνα των οντολογικών παραδοχών. Από την άλλη πλευρά όμως, η κατάρρευση μπορεί να επέλθει από τη στιγμή που η διάρθρωση του προστατευτικού κλοιού δεν καταλήγει σε μια προοδευτική μετατόπιση προβληματοθεσίας, δηλαδή εφόσον οι τροποποιήσεις που στοχεύουν στη διασφάλιση του αδιάψευστου του σκληρού πυρήνα εμπίπτουν στα τρία είδη *ad hocness* που αναφέραμε. Επομένως, στο εν λόγω πλαίσιο, η εγκατάλειψη μιας “σκληροπυρηνικής” υπόθεσης δεν άπτεται λόγων απλότητας, όπως στον Ντυέμ, αλλά έχει λογικά και εμπειρικά ερείσματα, κάτι που δίνει τη δυνατότητα στο Λάκατος να υποστηρίξει πως εξορθολογικεύει σε σημαντικό βαθμό τον κλασικό συμβατισμό⁴⁴. Η ΜΕΠ, σε αντίθεση με τον λογικό εμπειρισμό και την ποππεριανή διαψευσιοκρατία,

⁴²Ο.π., σελ. 144.

⁴³Βλ. κεφάλαιο Ι, §2.2.

⁴⁴Ο.π., σελ. 145.

αφήνει χώρο στη μεταφυσική. Μια θεωρία δεν είναι αντιεπιστημονική επειδή στηρίζεται σε μια σειρά μη διαψεύσιμων οντολογικών παραδοχών, είναι αντιεπιστημονική στο βαθμό που οι μεταφυσικές παραδοχές δεν είναι μέρος μιας προοδευτικής μετατόπισης προβληματοθεσίας⁴⁵.

Η αρνητική ευρετική, λοιπόν, είναι ένα είδος “ενστίκτου αυτοσυντήρησης” για ένα ερευνητικό πρόγραμμα. Στόχο έχει τον αποπροσανατολισμό των πυρών του εμπειρικού ελέγχου που κατευθύνονται στα ζωτικά σημεία του προγράμματος. Στο βαθμό, όμως, που η προστασία του πυρήνα δε συνδυάζεται με θεωρητική και εμπειρική πρόοδο για το πρόγραμμα, θα πρέπει να σταματήσει να παρέχεται τελικώς. Το πρόγραμμα θα θεωρηθεί εκφυλιζόμενο και θα εγκαταλειφθεί μαζί με το πλαίσιο των μη διαψεύσιμων παραδοχών που ενσωματώνει.

ΙΙΙ.1.2.2 Η Θετική Ευρετική.

Ένα ερευνητικό πρόγραμμα πέραν της αρνητικής, διαθέτει και μια θετική ευρετική. «Η θετική ευρετική αποτελείται από ένα σύνολο, εν μέρει διαρθρωμένων, υποδείξεων γύρω από το πώς θ' αλλάξει, θ' αναπροσαρμοσθεί, θα εκλεπτυνθεί ο “διαψεύσιμος” προστατευτικός κλοιός καθώς και γύρω από το πώς θ' αναπτυχθούν οι “διαψεύσιμες μεταβλητές” του προγράμματος. Με άλλα λόγια η θετική ευρετική προσιδιάζει περισσότερο σε αυτό που ο Κουν αποτελεί υποδείγματα (exemplars) μιας κλαδικής μήτρας (βλ. κεφάλαιο Ι, §2.2) και αφορά στον τρόπο με τον οποίο οι επιστήμονες διατάσσουν την έρευνά τους στα πλαίσια ενός ερευνητικού προγράμματος, έχοντας συγκεκριμένα εργαλεία για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που ανακύπτουν. Καθορίζει μια σειρά προδιαγραφών που α) προσδιορίζουν τις δυνατότητες ανάπτυξης του μαθηματικού εξοπλισμού του προγράμματος, β) υποδεικνύουν προκαταβολικά ορισμένους τρόπους οικοδόμησης του προστατευτικού κλοιού, γ) προεξοφλούν ή προκαταλαμβάνουν τις ανωμαλίες, δ) συνδέουν τις βασικές μεταφυσικές αρχές του προγράμματος με επιμέρους θεωρητικές του υποθέσεις εμπεριέχοντας εν σπέρματι τις μελλοντικές αναπτύξεις ή εκλεπτύνσεις»⁴⁶.

Η έννοια της θετικής ευρετικής κατοχυρώνει, σύμφωνα με το Λάκατος, την αυτονομία της θεωρητικής επιστήμης⁴⁷ υποβαθμίζοντας το ρόλο των ποππεριανών διαψεύσεων. «Αν ένας επιστήμονας (ή μαθηματικός) διαθέτει μια θετική ευρετική, θα αρνηθεί να παρασυρθεί από την παρατήρηση. Θα ξαπλώσει στον καναπέ του, θα κλείσει τα μάτια του και θα ξεχάσει τα δεδομένα»⁴⁸. Αυτή η ακραία διατύπωση υπονοεί πως είναι ορθολογική η προσκόλληση σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα ακόμα και όταν αντιμετωπίζει έναν «ωκεανό ανωμαλιών». Στο βαθμό που συνεχίζει να προβλέπει καινοφανή γεγονότα (θεωρητική πρόοδος) και κάποια από αυτά τα γεγονότα επικυρώνονται από τους πειραματικούς ελέγχους (εμπειρική πρόοδος), οι ανωμαλίες δεν είναι επαρκής λόγος για να εγκαταλειφθεί το πρόγραμμα όπως προτάσσουν τα ποππεριανά κριτήρια επιστημονικής εντιμότητας.

Η θετική ευρετική συνιστά έναν εσωτερικό μηχανισμό στα πλαίσια οποιουδήποτε ερευνητικού προγράμματος, ο οποίος υλοποιεί με μία έννοια τις θεωρητικές δυνατότητες

⁴⁵Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε πως ο σκληρός πυρήνας των ερευνητικών προγραμμάτων δεν είναι μη διαψεύσιμος μονάχα για συντακτικούς λόγους. Δηλαδή δεν αφορά μονάχα σε μεταφυσικές παραδοχές. Οι λόγοι της μη διαψεύσιμότητας του σκληρού πυρήνα μπορεί να είναι και μεθοδολογικοί. Βλ. Ό.π., σελ. 219.

⁴⁶Μεταξόπουλος, Αιμ. (1988), σελ. 289.

⁴⁷Lakatos, I. (1986), σελ. 150.

⁴⁸Ό.π., σελ. 147, υποσημ. 167.

του προγράμματος. Πιο συγκεκριμένα, είδαμε ότι ένα ερευνητικό πρόγραμμα συνίσταται σε μια σειρά διαδοχικών θεωριών (T_1, T_2, T_3, \dots), όπου κάθε θεωρία προκύπτει από την προγενέστερη με την προσθήκη ενός συνόλου επικουρικών υποθέσεων. Οι επικουρικές υποθέσεις είναι τα κρυμμένα λήμματα, που εξάγονται απαγωγικά από τη θεωρία και οδηγούν στην εξέλιξη της σειράς. Η δημιουργικότητα, η φαντασία και η κριτική δεινότητα των επιστημόνων που δουλεύουν στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος, η ικανότητά τους δηλαδή να ανιχνεύουν τα κρυμμένα λήμματα και να τα αποσπών από τον πλατωνικό κόσμο των ιδεών (трίτος κόσμος)⁴⁹, προσδιορίζει και την “ευρετική ισχύ” του προγράμματος. Κάθε πρόγραμμα έχει έναν συγκεκριμένο γνωσιακό ορίζοντα: όταν πρωτοδιατυπώνεται δεν έχει παραγάγει όλες τις υποθέσεις που μπορεί να παράγει. Η φαντασία και η κριτική των επιστημόνων είναι αυτές που αποσπών από τον τρίτο κόσμο τις θεωρητικές υποθέσεις που αντιστοιχούν σε κάθε πρόγραμμα.

Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί πως στην περίπτωση που ένα πρόγραμμα διαθέτει ικανοποιητική ευρετική ισχύ, δηλαδή προχωρά στη διάρθρωση μοντέλων που προβαίνουν στην πρόβλεψη καινοφανών φαινομένων, δεν αφήνεται μονάχα τις εμπειρικές αντενδείξεις, αλλά σε ένα βαθμό είναι ορθολογικό, σύμφωνα με το Λάκατος, να αφήνεται ακόμα και λογικές ανακολουθίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα που εγκαινιάστηκε από τον Μπορ (Niels Bohr) το 1913. Όταν συνδύασε την ιδέα του πυρηνικού ατόμου με το εννοιολογικό πλαίσιο της αρτεισαχθείσας κβαντικής μηχανικής, η σύνθεσή του χαρακτηριζόταν από τη λογική ανακολουθία μεταξύ της κλασικής ηλεκτρομαγνητικής θεωρίας των Μάξγουελ (James Clerk Maxwell) και Λόρεντζ (Hendrik Antoon Lorentz) και το “πλανητικό μοντέλο” για το άτομο του Ράδερφορντ (Ernst Rutherford). Σύμφωνα με την πρώτη, το ηλεκτρόνιο που περιστρέφεται γύρω από τον πυρήνα του ατομικού μοντέλου του Rutherford, θα έπρεπε χάνοντας συνεχώς ενέργεια να προσκρούει τελικά στο θετικά φορτισμένο πυρήνα. Ωστόσο, η συνεχής πρόσθεση βοηθητικών υποθέσεων, η ανακάλυψη φυσικών και μαθηματικών εργαλείων – αν και πάνω σε ανακόλουθα θεμέλια – οδήγησε το πρόγραμμα σε εξαιρετικά γοργή πρόοδο, σε μια δημιουργική μετατόπιση της θετικής ευρετικής⁵⁰. Βεβαίως, σύμφωνα με τη ΜΕΠ, τα ανακόλουθα θεμέλια δεν συνιστούν επιστημονική αρετή, όπως σε ορισμένες εκφράσεις του μεθοδολογικού αναρχισμού. Ο Λάκατος ρητά εκφράζει την άποψη πως η παραίτηση από το αίτημα της λογικής ακολουθίας σημαίνει παραίτηση από το αίτημα της αλήθειας⁵¹. Ωστόσο, φιλελευθεροποιεί δραστικά τα κριτήρια του, σε σχέση με τις προηγούμενες μεθοδολογίες που αξίωναν την αναστολή του προγράμματος που στηρίζεται σε μια λογική ανακολουθία, ωστόσο η τελευταία ξεπεραστεί. Μόνο στην περίπτωση που το πρόγραμμα περάσει στη φάση εκφυλισμού, η προσκόλληση σε αυτό θεωρείται ανορθολογική επιλογή. Στο παράδειγμα του Μπορ, η εμφάνιση μιας σειράς ad hoc τροποποιήσεων, σε συνδυασμό με την ανάδυση της κυματομηχανικής του Ντε Μπρέιγ (Louis De Broglie), επέφεραν την αντικατάσταση του προγράμματος του Δανού φυσικού.

Φαίνεται, λοιπόν, πως η θετική ευρετική εξυπηρετεί δύο σκοπούς εντός του λακατοσιανού συστήματος. Αφενός, υπερβαίνει τα μονομερώς εμπειριστικά ποππεριανά κριτήρια, προσθέτοντας έναν ακόμη όρο αποδεξιμότητας μεταξύ διαφορετικών ερευνητικών προγραμμάτων. Υποβαθμίζει το ρόλο των διαψεύσεων και προσδίδει στη θεωρητική

⁴⁹ Λέει ο Λάκατος: «Μπορεί να ρωτηθούμε: που ήταν “κρυμμένα” τα κρυμμένα λήμματα; Κάποιος μπορεί να πει: στον Πλατωνικό κόσμο των ιδεών ανακαλύπτουμε/εφευρίσκουμε σταδιακά (αλλά όχι συσσωρευτικά). Η συγκεκριμένη, θετική εκδοχή ενός κρυμμένου λήμματος πάντοτε ανακαλύπτεται/εφευρίσκεται κάτω από κριτική πίεση» στο Motterlini, M. (2002), σελ. 19.

⁵⁰ Lakatos, I. (1986), σελ. 173.

⁵¹ Ο.π., σελ. 159.

επιστήμη έναν αρκετά μεγάλο βαθμό αυτονομίας. Αφετέρου, θεωρείται πως προσφέρει μια εξήγηση του “πλαισίου ανακάλυψης”. Εκλαμβάνεται ως ένας απαγωγικός κινητήρας τροφοδοτούμενος από τη δημιουργικότητα και την κριτική οξύνοια των επιστημόνων που κατασκευάζει στρατηγικές και μοντέλα, τα οποία όχι μόνο απορροφούν, αλλά μέχρι και προβλέπουν ανωμαλίες. Έτσι ρίχνεται εν μέρει τουλάχιστον φως στη διαδικασία ανακάλυψης, η οποία παραδοσιακά και κυρίως από το λογικό εμπειρισμό θεωρείτο “μαύρο κουτί” και όχι αντικείμενο της φιλοσοφικής έρευνας⁵².

Έχοντας περιγράψει τα βασικά συστατικά της ανατομίας ενός ερευνητικού προγράμματος, την αρνητική και τη θετική ευρετική, είμαστε σε θέση να προβούμε σε ένα πρώτο φιλοσοφικό συμπέρασμα για τη ΜΕΠ. Η αυτονομία που αποδίδει ο Λάκατος στη θεωρητική επιστήμη, σε συνδυασμό με την αποδοχή του θεωρητικού εμποτισμού της παρατήρησης, καθιστά τη ΜΕΠ μια εκδοχή ιστορικιστικού καντιανισμού (καντιανισμού με μεταβαλλόμενες κατηγορίες), παραπλήσια με αυτήν που όπως είδαμε εισάγει η ΔΕΕ. Τα παρατηρησιακά δεδομένα είναι σχετικά με τις πειραματικές τεχνικές, οι οποίες είναι συμβατές με τον διαψεύσιμο θεωρητικό κλοιό της θετικής ευρετικής. Αυτός ο κλοιός, με τη σειρά του, σχετίζεται με τις μη διαψεύσιμες παραδοχές που προστατεύονται από την αρνητική ευρετική. Η ιστορία της επιστήμης είναι μη συσσωρευτική και διέρχεται θεμελιωδών εννοιολογικών αλλαγών. Οι αλλαγές αυτές μεταβάλλουν άρδην τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τα γεγονότα⁵³. Επομένως το θεωρητικό πλαίσιο διαδραματίζει συγκροτητικό ρόλο στην πρόσληψη των εμπειρικών δεδομένων, ενώ το θεωρητικό (εννοιολογικό) πλαίσιο δεν είναι αμετάβλητο, αντίθετα αλλάζει με την ιστορική εξέλιξη της επιστήμης. Στην προσπάθειά του να περισώσει την ορθολογικότητα της ιστορικής εξέλιξης της επιστήμης, ο Λάκατος επισυνάπτει σε αυτό το σχήμα του ιστορικιστικού καντιανισμού μια πλατωνική οντολογία, δάνειο από τον Πόππερ. Πρέπει να επισημάνουμε πως είναι αρκετά δύσκολο να ανασυγκροτήσουμε το φιλοσοφικό εγχείρημα του Λάκατος ως μια εκδοχή καντιανισμού με μεταβαλλόμενες κατηγορίες. Αυτό οφείλεται στο ότι ο ίδιος ο Λάκατος επικεντρώνεται περισσότερο σε μεθοδολογικά ζητήματα, παρά σε γενικές γνωσιολογικές παρατηρήσεις⁵⁴ και ως εκ τούτου δεν υπάρχουν πολλές ρητές αναφορές σε παραδοσιακά γνωσιολογικά ζητήματα. Τούτο βέβαια δεν σημαίνει πως δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε στην ΜΕΠ βασικές γνωσιολογικές επιλογές. Θα επιχειρήσουμε να πράξουμε κάτι ανάλογο στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου.

III.1.2.3 Αποφασιστικά πειράματα, ανωμαλίες, στιγμιαία ορθολογικότητα.

Ένα σημείο όπου διαφαίνεται ξεκάθαρα η πρόθεση του Λάκατος, να τηρήσει “ίσες αποστάσεις” τόσο από τον ποππεριανό κώδικα επιστημονικής εντιμότητας, που επιβάλλει την απόρριψη μιας θεωρίας την επομένη της εμπειρικής της διάψευσης, όσο και από την εκδοχή εκείνη του ιστορικισμού που ανάγει την επιλογή μεταξύ διαφορετικών θεωριών σε κοινωνιοψυχολογικούς παράγοντες, είναι ο τρόπος που διαρθρώνει την άποψή του για τα λεγόμενα αποφασιστικά πειράματα. Καταρχάς, στα πλαίσια της ΜΕΠ θεωρείται απαράδεκτη η αναγόρευση ενός ερευνητικού προγράμματος σε κοσμοθεωρία

⁵²Το κατά πόσο εν τέλει ρίχνεται φως στο πλαίσιο ανακάλυψης είναι αντικείμενο μιας διαφορετικής κουβέντας. Το σημαντικό είναι να επισημάνουμε πως για τον Λάκατος δεν είναι αναγκαία η προσφυγή σε μια νατουραλιστική-εμπειρική μελέτη για να κατανοηθεί το πλαίσιο ανακάλυψης. Ισχυρίζεται πως η έννοια της «θετικής ευρετικής» και των «κρυμμένων λημμάτων» ρίχνουν φως σε αυτήν τη διαδικασία.

⁵³Μάλιστα ο Λάκατος προσεγγίζει πολύ τον Κουν όταν λέει πως «οφείλουμε χωρίς αμφιβολία να αντιμετωπίζουμε ένα νεοερμηνευμένο γεγονός ως ένα νέο γεγονός». Lakatos, I. (1986), σελ. 179.

⁵⁴Τούτο όχι ανεξάρτητα από το ακαδημαϊκό κλίμα της εποχής και του τόπου (LSE) που έγραφε και όχι ανεξάρτητα από το γεγονός πως στο εν λόγω χωροχρονικό πλαίσιο προεξήρχε το έργο του Πόππερ.

(Weltanschauung) και, επομένως, η λειτουργία του ως μέτρου της επιστημονικής αυστηρότητας, όπως συμβαίνει με τα κουνιανά Παραδείγματα⁵⁵. Με λίγα λόγια, το γεγονός ότι τα ερευνητικά προγράμματα αποτελούν κλειστά (όσο και εξελισσόμενα) συστήματα επιστημονικής πρακτικής δε σημαίνει πως εσωκλείουν και κριτήρια επιστημονικότητας. Τα κριτήρια επιστημονικής ορθολογικότητας είναι (ή καλύτερα οφείλουν να είναι) έξω από τα ερευνητικά προγράμματα, έτσι ώστε ο ανταγωνισμός των προγραμμάτων να μπορεί να γίνει στη βάση ενός κοινού μέτρου.

Τα προγράμματα αμιλλώνται επί τη βάση της ευρετικής τους γονιμότητας και ισχύος. Διαγκωνίζονται, δηλαδή, στην πρόβλεψη καινοφανών συμβάντων, στην εξήγηση των επιτυχιών του ανταγωνιστή τους και στην εμπειρική τους επικυρωσιμότητα. Ωστόσο, ο Λάκατος επισημαίνει πως η καινοτομία μιας πραγματολογικής απόφασης είναι δυνατόν να εξακριβωθεί μετά την παρέλευση μιας περιόδου από τη διατύπωσή της⁵⁶. Για παράδειγμα, η καινοτομία του τύπου του Balmer για τις γραμμές υδρογόνου διακριβώθηκε με τη διατύπωση του προγράμματος του Μπορ. Το τελευταίο δηλαδή, στην πρώτη φάση της ανάπτυξής του δεν επιδόθηκε σε πρόβλεψη καινοφανών γεγονότων, αλλά στην ερμηνεία ήδη γνωστών πραγματολογικών δεδομένων. Αυτή είναι μια δυνατότητα που αναγνωρίζει η ΜΕΠ για όλα τα αρτιούστατα προγράμματα. Επιτρέπει, με άλλα λόγια, σε ένα πρόγραμμα να μην παράγει, για ένα διάστημα, καινοφανείς προβλέψεις, ερμηνεύοντας τα υπάρχοντα πραγματολογικά στοιχεία. Ένα άλλο σημείο όπου φιλευθεροποιούνται τα κριτήρια επιλογής μεταξύ των θεωρητικών σειρών είναι κατά τη διαπάλη ενός κατεστημένου και κραταιού ερευνητικού προγράμματος με ένα νεόκοπο. Σε αυτήν την περίπτωση, στο βαθμό που το νέο πρόγραμμα αποτελεί αφ' εαυτού (δηλαδή χωρίς να συγκριθεί με το αντίπαλο) προοδευτική μετατόπιση προβληματοθεσίας, ήτοι, είτε παράγει καινοφανείς προβλέψεις που σε ένα βαθμό επιρρώνονται, είτε προβαίνει σε πρωτότυπες ερμηνείες πραγματολογικών αποφάνσεων, θα πρέπει να του δίδεται πίστωση χρόνου. «Οφείλουμε χωρίς αμφιβολία να αντιμετωπίσουμε ένα νεοερμηνευμένο γεγονός ως νέο γεγονός, αδιαφορώντας για τις αυθάδεις διεκδικήσεις τις οποίες προβάλλουν οι ερασιτέχνες συλλέκτες γεγονότων. Στο μέτρο που ένα αρτιούστατο πρόγραμμα μπορεί ορθολογικά να ανασυγκροτηθεί ως προοδευτική μετατόπιση προβληματοθεσίας, πρέπει να απολαμβάνει προστασίας, για ένα διάστημα, απέναντι (στις επιθέσεις) ενός πανίσχυρου και καθιερωμένου αντιπάλου»⁵⁷.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν πως ο τίτλος του “αποφασιστικού” μπορεί να αποδοθεί σε ένα πείραμα μόνο αναδρομικά. Αν ένα πείραμα δε συμφωνεί με τα δεδομένα μιας θεωρίας, κανείς δε θα εκλάβει ως αποφασιστικής σημασίας διάψευση το εν λόγω πείραμα. Θα θεωρηθεί ως μια ανωμαλία που θα πρέπει να αντιμετωπιστεί στα πλαίσια του Παραδείγματος (ερευνητικού προγράμματος). Στο βαθμό όμως που ένα πείραμα συνιστά εμμένουσα ανωμαλία για ένα ερευνητικό πρόγραμμα και ταυτόχρονα επικύρωση για ένα άλλο, και στο βαθμό που οι υποστηρικτές του προγράμματος που διαψεύδεται δεν αντιμετωπίσουν επιτυχώς την ανωμαλία, το πείραμα μπορεί εν τέλει να αναγορευθεί αποφασιστικό.

Τα αποφασιστικά πειράματα είναι πολύ συνηθισμένα εντός του πλαισίου ενός ερευνητικού προγράμματος. Οι επιστήμονες προκρίνουν το ένα ή το άλλο μοντέλο, που θα αποτελέσει την προμετωπίδα της θεωρητικής σειράς, στηριζόμενοι σε εμπειρικούς ελέγχους. Ωστόσο, όπως αναφέραμε οι εμπειρικοί έλεγχοι δεν είναι εφικτοί δίχως τη

⁵⁵Ο.π., σελ. 176.

⁵⁶Ο.π., σελ. 177.

⁵⁷Ο.π., σελ. 179.

χρήση μιας “παρατηρησιακής θεωρίας”⁵⁸ και, κατ’ επέκταση, δεν είναι διόλου απίθανη η διατύπωση μιας έφεσης περί της εγκυρότητας της εν λόγω παρατηρησιακής θεωρίας. «Κατά καιρούς, όμως, οι παρατηρησιακές θεωρίες είναι οι ίδιες ενσωματωμένες σε κάποιο ερευνητικό πρόγραμμα και στην περίπτωση αυτή η διαδικασία της έφεσης οδηγεί σε σύγκρουση ανάμεσα σε δύο ερευνητικά προγράμματα: σε τέτοιες περιπτώσεις ενδέχεται να χρειαστούμε ένα *μείζον αποφασιστικό πείραμα*⁵⁹. Το μείζον αυτό αποφασιστικό πείραμα προκύπτει σε ένα στάδιο εκδίπλωσης δύο προγραμμάτων και αφού ενδεχομένως επαναληφθεί αρκετές φορές, προκρίνει το νικητή. Η τελική αναγόρευση, ωστόσο, δεν μπορεί να επιτελεστεί αν δεν περάσει ένα χρονικό διάστημα, όπου οι κοπιώδεις προσπάθειες “ανάστασης” του ηττώμενου προγράμματος αποθούν άκαρπες. Με αυτόν τον τρόπο η ΜΕΠ διακηρύσσει το τέλος της ποππεριανής στιγμιαίας ορθολογικότητας, προσπαθώντας ταυτόχρονα να μη διολισθήσει στα μονοπάτια του μεθοδολογικού αναρχισμού. Το πρόβλημα βέβαια έγκειται πως στα πλαίσια αυτής της οπτικής δε δύναται να προσδιοριστεί ένα μεθοδολογικό όριο πέραν του οποίου κάθε ερευνητικό πρόγραμμα να θεωρείται οριστικά ηττημένο. Πάντοτε η αποτελεσματικότητα των μελλοντικών τροποποιήσεων θα κρίνουν την αποφασιστικότητα ενός πειράματος. Δεν υπάρχει όμως τρόπος να διακριθώθει πότε τελειώνει ο χρόνος για αυτές τις «μελλοντικές» τροποποιήσεις.

ΙΙΙ.1.3 Ορθολογική ανασυγκρότηση της ιστορίας ή «τα κριτήρια των κριτηρίων»

Όπως ήδη είπαμε, η πρόταση του Λάκατος περί ορθολογικής ανασυγκρότησης της ιστορίας της επιστήμης συνάντησε την έντονη δυσαρέσκεια όχι μόνο κάποιων φιλοσόφων, αλλά κυρίως των ιστορικών της επιστήμης. Το βασικό ζητούμενο για τον Λάκατος είναι να δειχθεί η αλληλουχία ορθολογικών βημάτων που βάδισε η επιστήμη στο παρελθόν. Το σύνολο αυτών των βημάτων είναι η “εσωτερική ιστορία” της επιστήμης. Στα πλαίσια όμως αυτού που θεωρούμε επιστημονική πρακτική, δε συντελούνται μονάχα ορθολογικές πράξεις, ούτε λαμβάνονται μόνο ορθολογικές αποφάσεις. Το σύνολο των μη ορθολογικών επεισοδίων υπάγεται στην εξηγητική δικαιοδοσία της “εξωτερικής (ή εμπειρικής) ιστορίας”. Η εξωτερική ιστορία μπορεί να εξηγήσει, χρησιμοποιώντας αιτιακά σχήματα της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας ή της ανθρωπολογίας (των κοινωνικών επιστημών εν γένει) για ποιο λόγο οι επιστήμονες μιας συγκεκριμένης περιόδου οδηγήθηκαν σε ανορθόλογες αποφάσεις. Για να γίνει εφικτή όμως η παραπάνω διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας, θα πρέπει να διαθέτουμε μια θεωρία ορθολογικότητας, η οποία χαράσσει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ ορθολογικών και ανορθόλογων ιστορικών επεισοδίων. Τη θεωρία (ή τις θεωρίες) για τον παραπάνω διαχωρισμό παρέχει η φιλοσοφία της επιστήμης. «Η φιλοσοφία της επιστήμης παρέχει τις κανονιστικές μεθοδολογίες στη βάση των οποίων ο ιστορικός ανασυγκροτεί νοητικά την “εσωτερική [internal] ιστορία”, προσφέροντάς μας, έτσι, μια ορθολογική εξήγηση της ανάπτυξης της αντικειμενικής γνώσης»⁶⁰. Εύκολα καταλαβαίνει κανείς πως διαφορετικά είναι τα όρια μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας, όταν ως κανονιστική θεωρία ορθολογικότητας εκλαμβάνεται ο επαγωγισμός, ο συμβατισμός ή ο επιλαθευτισμός.

Η εσωτερική ιστορία, ωστόσο, δεν μπορεί να καλύψει ολόκληρο το φάσμα της πραγματικής επιστημονικής εξέλιξης διότι ακόμα και οι σπουδαιότεροι επιστήμονες

⁵⁸ Μιας «χαμηλού, λογικά, επιπέδου ερμηνευτικής θεωρίας».

⁵⁹ Lakatos, I. (1986), σελ. 180.

⁶⁰ Ο.π., σελ. 229.

λειτουργούν ανορθόλογα κάποιες στιγμές⁶¹. Στην αντίληψη του Λάκατος για την εξέλιξη της επιστημονικής πρακτικής λανθάνει η φιλοσοφική υπόθεση πως οι άνθρωποι δεν είναι εντελώς ορθολογικά όντα και την ορθολογική επιστημονική κρίση μπορούν να αλλοιώσουν κοινωνικές ή ψυχολογικές αιτίες κι έτσι να παραχθούν μη ορθολογικά επεισόδια στην ιστορία της επιστήμης. Για το λόγο αυτό, η εξωτερική ιστορία θα πρέπει να συμπληρώνει ακόμα και τις πλέον επιτυχημένες εσωτερικές ανασυγκροτήσεις. Ωστόσο η εσωτερική ιστορία είναι πάντοτε πρωτεύουσα και η εξωτερική δευτερεύουσα, καθώς το αντικείμενο και τα ζητήματα της τελευταίας ορίζονται από το “χώρο” που της αφήνει η πρώτη⁶². Ο Λάκατος για να καταστήσει σαφή αυτήν την προτεραιότητα διατύπωσε ένα πρότυπο συγγραφής της ιστορίας, όπου στο κυρίως κείμενο θα πρέπει να αναγράφεται η εσωτερική –ορθολογικά ανασυγκροτημένη– ιστορία και στις υποσημειώσεις θα πρέπει να παρουσιάζεται με ποιον τρόπο, σε ορισμένες περιπτώσεις, η πραγματική ιστορία “ατακτεί”, παράγοντας ανορθολογικά επεισόδια⁶³.

Η ιδέα αυτή, όπως και η κάπως εξεζητημένη διατύπωσή της, εξελέγη ως *casus belli* για τους ιστορικούς της επιστήμης. Θεωρήθηκε πως η ιστοριογραφική αυτή σύλληψη παρέχει μια καρικατούρα της ιστορίας και καθιστά την ιστορία της επιστήμης ως εξαρτημένο και υποδεέστερο κλάδο σχετικά με τη φιλοσοφία. Το αντικείμενο των ιστορικών θεωρήθηκε η εξωτερική ιστορία και συνεπώς μια απλή υποσημείωση στην όλη ιστοριογραφική διαδικασία. Αν όμως δούμε πιο ψύχραιμα την ιδέα της ορθολογικής ανασυγκρότησης της ιστορίας που προτείνεται από το Λάκατος, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως δεν είναι τόσο εχθρική για τον κλάδο των ιστορικών όσο φαίνεται με την πρώτη ματιά. Καταρχήν πρέπει να πούμε πως η ιδέα βασίζεται σε μια φιλοσοφική θέση και εξυπηρετεί έναν θεωρητικό σκοπό.

Η φιλοσοφική θέση είναι ο θεωρητικός εμποτισμός των παρατηρησιακών όρων. Αν μετεγγράψουμε τη θέση αυτή στο ιστοριογραφικό επίπεδο προκύπτει πως η ιστορία δεν μπορεί να γραφεί μέσω της συλλογής “αποκαθαρμένων” θεωρητικά ιστορικών επεισοδίων. Η αντίληψη αυτή προσιδιάζει σε έναν ιστοριογραφικό επαγωγισμό, ο οποίος είναι εξίσου ουτοπικός⁶⁴ με το μεθοδολογικό επαγωγισμό. Η ιστοριογραφική οπτική συγκροτείται από τις (ενίοτε λανθάνουσες) μεθοδολογικές παραδοχές που ενστερνίζονται οι ιστορικοί. Ο ιστορικός δεν μπορεί να ιχνηλατήσει στο παρελθόν της επιστήμης δίχως μια προειλημμένη αντίληψη για το τι είναι επιστημονικό και τι όχι, για το ποια είναι τα ορθολογικά επεισόδια και ποια όχι. Για αυτό το λόγο ο Λάκατος παραφράζοντας τον Kant αποφαινεται: «η φιλοσοφία τη επιστήμης χωρίς την ιστορία της επιστήμης είναι κενή, η ιστορία της επιστήμης χωρίς τη φιλοσοφία της επιστήμης είναι τυφλή»⁶⁵.

Από την άλλη μεριά, ο θεωρητικός στόχος της προτεινόμενης ορθολογικής ανασυγκρότησης δεν είναι τόσο ένα υπόδειγμα γραφής της ιστορίας, όσο μια μέθοδος αξιολόγησης των αντίπαλων μεθοδολογιών. Κάποια από τα μεθοδολογικά συστήματα μπορούν να απορριφθούν είτε γιατί εμφανίζουν εσωτερικές ανακολουθίες, είτε γιατί στηρίζονται σε λανθασμένες εμπειρικές θεωρίες, όπως π.χ. η διάκριση παρατηρησιακών/θεωρητικών όρων. Υπάρχουν μεθοδολογίες, όμως, που δεν μπορούν να βληθούν με αυτόν τον τρόπο, αποτελώντας κλειστά συστήματα με εσωτερική συνέπεια. Με ποιον τρόπο θα μπορούσαν να αποτιμηθούν αυτά τα συστήματα; Πως μπορούμε να διακριθώσουμε την ανωτερότητα του συμβατισμού, του μεθοδολογικού επιλαθευτισμού ή της ΜΕΠ; Η

⁶¹Ο.π., σελ. 279 και 247.

⁶²Ο.π., σελ. 254.

⁶³Ο.π., σελ. 256.

⁶⁴Ο.π., σελ. 257.

⁶⁵Ο.π., σελ. 229.

ορθολογική ανασυγκρότηση της ιστορίας της επιστήμης μας παρέχει το εργαλείο για την εν λόγω αποτίμηση, είναι η απάντηση που προκρίνει ο Λάκατος. Με άλλα λόγια, «οι μεθοδολογίες μπορούν να ειπωθούν ως ο σκληρός πυρήνας των ημί-εμπειρικών ιστοριογραφικών προγραμμάτων»⁶⁶. Όποια μεθοδολογία “καθοδηγήσει” καλύτερα την ιστορική έρευνα, φανερώνει την ανωτερότητά της στο φιλοσοφικό επίπεδο. Ο Λάκατος δίνει ορισμένα παραδείγματα συγκρότησης ιστοριογραφικών προγραμμάτων από τις αντίστοιχες μεθοδολογίες⁶⁷.

Ο επαγωγισμός αποδέχεται ως επιστημονικές προτάσεις μονάχα τα “εδραία γεγονότα” και τις εμπειρικές γενικεύσεις που έχουν συναχθεί από τα τελευταία. Επομένως, ένα ιστοριογραφικό πρόγραμμα που συγκροτείται επί τη βάση αυτής της μεθοδολογίας αναγνωρίζει ως εσωτερική ιστορία μόνο τις πραγματολογικές αποφάνσεις και τις αλάθητες εμπειρικές τους γενικεύσεις, όπως για παράδειγμα οι γενικεύσεις των παρατηρήσεων του Τύχο Μπράχε (Tycho Brache) από τον Κέπλερ (Johannes Kepler), ή ο νόμος της ηλεκτροδυναμικής του Αμπέρ (André-Marie Ampère) δια της επαγωγικής γενίκευσης των παρατηρήσεων του ηλεκτρικού πεδίου. Οποιοδήποτε ιστορικό επεισόδιο, κατά συνέπεια, δεν πληροί τις προϋποθέσεις που προσδιορίζουν τα προαναφερθέντα κριτήρια, αποτελεί αντικείμενο (εμπίπτει στην αρμοδιότητα) της εξωτερικής ιστορίας. Επιπλέον, στη δικαιοδοσία της εξωτερικής ιστορίας υπάγεται, επί του προκειμένου, και το ποια γεγονότα απέσπασαν την προσοχή των επιστημόνων και αποτέλεσαν αντικείμενο εξήγησης.

Ο συμβατισμός από την άλλη, προτάσσει ως μοναδικά κριτήρια αποδοχής των θεωριών τη συνεκτικότητα και την απλότητά τους. Κατά συνέπεια, ένας ιστορικός διαπνεόμενος από τις συμβατιστικές μεθοδολογικές αρχές, προσπαθεί να ανιχνεύσει επεισόδια που αντιστοιχούν στην ανακάλυψη νέων, απλούστερων θεωριών. Τυπικό παράδειγμα συνιστά η κοπερνίκεια θεωρία που μειώνει, σε σχέση με την πτολεμαϊκή αστρονομία, το συνολικό αριθμό των κύκλων περιφοράς στο ηλιακό σύστημα από ογδόντα σε τριάντα τέσσερις⁶⁸. Έπεται ότι επεισόδια όπως η επικράτηση μια θεωρίας αυξημένης πολυπλοκότητας εξοβελίζονται στην επικράτεια της εμπειρικής εξωτερικής ιστορίας.

Ο μεθοδολογικός επιλαθευτισμός, όπως είδαμε, συνάγει την επιστημονικότητα μιας υπόθεσης από τη δυνατότητα της να έρθει αντιμέτωπη με μια πραγματολογική απόφαση και όταν αυτό συμβαίνει επιτάσσει την άμεση απόρριψή της. Επομένως, μια αντίστοιχη ιστοριογραφική προσέγγιση θα επιχειρούσε να αλιεύσει ιστορικά επεισόδια που σχετίζονται με τη διατύπωση “ρισοκίνδυνων” υποθέσεων, με αυξητικές –του περιεχομένου της– τροποποιήσεις μιας θεωρίας και κυρίως με μείζονος σημασίας αποφασιστικά πειράματα που οδηγούν στην απόρριψη κατεστημένων θεωρητικών συστημάτων. Ο Αγκάσσι (Joseph Agassi) επιχείρησε την υλοποίηση του εν λόγω ιστοριογραφικού προγράμματος, βασιζόμενος στη θεμελιώδη παραδοχή πως σε κάθε σημαντική πειραματική ανακάλυψη αντιστοιχεί μια θεωρία στην οποία αντιφάσκει. Κυρίαρχα παραδείγματα αυτής της προσέγγισης ήταν οι πραγματολογικές ανακαλύψεις των Χερτζ (Hertz), Ρέντγκεν (Röntgen), Πρίστλει (Priestley), Γκαλβάνι (Galvani) και Έρστεντ (Ørsted). Επομένως, η εξωτερική ιστορία εν προκειμένω εξουσιοδοτείται να ερευνήσει τις περιπτώσεις όπου η επιστημονική κοινότητα προσκολλάται σε διαψευσμένες ή μη διαψεύσιμες θεωρίες, όπως επίσης εξουσιοδοτείται να ανιχνεύσει τις επιρροές που δέχονται οι επιστημονικές υποθέσεις από τα μεταφυσικά συστήματα.

Τέλος, η ΜΕΠ αποτελώντας το σκληρό πυρήνα μιας ιστοριογραφικής προσέγγισης

⁶⁶Kadvany, J. (2001), σελ. 217.

⁶⁷Για τη συγκρότηση ιστοριογραφικών προγραμμάτων από τις αντίστοιχες μεθοδολογίες βλ. Lakatos, I. (1986), σελ. 230-253.

⁶⁸Butterfield H. (1983), σελ. 37.

εντάσσει στην εσωτερική ιστορία τα ιστορικά επεισόδια που εκτυλίσσονται σύμφωνα με τα κριτήρια των προοδευτικών και εκφυλιζόμενων μετατοπίσεων προβληματοθεσίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, ενθυλακώνει στην ορθολογική ανασυγκρότηση μια σειρά γεγονότων, που τα προαναφερθέντα ιστοριογραφικά προγράμματα άφηναν στο "έλεος" της εξωτερικής ιστορίας. Εισάγει στην καρδιά της επιστήμης τις μεταφυσικές παραδοχές ως αναγκαίο συγκροτητικό πυρήνα του εκάστοτε ερευνητικού προγράμματος και όχι ως απλές γόνιμες εξωγενείς επιδράσεις. Εξηγεί την ορθολογικότητα της προσκόλλησης σε μια θεωρία που, αν και έχει διαψευστεί, δεν έχει υποσκελιστεί από μια προοδευτικότερη, και αναγνωρίζει τη δυνατότητα ανάνηψής της, δια μέσου ευφών τροποποιήσεων που θα επιφέρει η φαντασία και η έμπνευση των επιστημόνων. Επίσης, δίνει μια ενδογενή απάντηση σε δύο ζητήματα, για τα οποία η εξωγενής ανάλυση θεωρείτο καθ' ύλην αρμόδια. Πρόκειται για την ταυτόχρονη ανακάλυψη θεωριών, οι οποίες εξηγούνταν στη βάση της επιταγής των κοινωνικών αναγκών και τις έριδες περί την προτεραιότητα μιας ανακάλυψης, οι οποίες διερμηνεύονταν υπό το πρίσμα της ματαιοδοξίας των επιστημόνων και της επιθυμίας τους για κοινωνική αναγνώριση. Για τον Λάκατος, οι ταυτόχρονες ανακαλύψεις εδράζονται στη δημόσια σφαίρα διαμοιβής των επιστημονικών απόψεων. Όταν μια νέα θεωρία ανακοινωθεί, είναι φυσιολογικό πολλοί επιστήμονες να σπεύσουν ταυτόχρονα να την ελέγξουν εμπειρικά ή να διερευνήσουν τα κρυφά της λήμματα· άλλωστε οι μείζονες επαναστατικές επιστημονικές ανακαλύψεις δε συντελούνται ταυτόχρονα. Από την άλλη, οι περί την προτεραιότητα διενέξεις, υπό το πρίσμα της ΜΕΠ καθίστανται επίσης ενδογενώς εξηγήσιμες. Αποτελεί συγκριτικό μεθοδολογικό πλεονέκτημα για ένα πρόγραμμα το να έχει προβεί σε μια καινοφανή πρόγνωση γεγονότων σε σχέση με την αναδρομική μεθερμηνεία τους.

Αν λοιπόν οι μεθοδολογίες συγκροτηθούν σε αμιλλώμενα ιστοριογραφικά προγράμματα βρίσκεται ένα κοινό μέτρο για τη σύγκρισή τους. Η ιστορία της επιστήμης αποτελεί το "πειραματικό εργαστήρι" στο οποίο μπορούν να γίνουν οιονεί εμπειρικοί έλεγχοι της θεωρίας (μεθοδολογίας). Ένα βασικό κριτήριο αποτίμησης είναι το που τίθεται η διαχωριστική γραμμή αρμοδιότητας της εσωτερικής και της εξωτερικής ιστορίας. Για να το θέσουμε χονδρικά, όσο περισσότερα επεισόδια μπορεί να εντάξει στην εσωτερική ιστορία ένα ιστοριογραφικό πρόγραμμα, τόσο περισσότερο υπερέχει σε σχέση με τους αντιπάλους του. Σύμφωνα με το Λάκατος, η ΜΕΠ υπερέχει σε αυτόν τον τομέα των υπολοίπων μεθοδολογιών συγκροτημένων ως ιστοριογραφικών προγραμμάτων⁶⁹.

Η μετατροπή των μεθοδολογιών σε ιστοριογραφικά προγράμματα δεν αφορά εντούτοις μονάχα αυτό το κριτήριο, την ποσότητα των ιστορικών επεισοδίων που αναδεικνύονται ως ορθολογικά. Η μετατροπή δίνει τη δυνατότητα να εκτιμηθεί με ένα τρόπο η εσωτερική συνέπεια των μεθοδολογιών σε ένα άλλο επίπεδο. Οι μεθοδολογίες οφείλουν να αποτελέσουν κριτήρια ή μετά-κριτήρια αποδοχής των ίδιων των μεθοδολογιών συγκροτημένων σε κανονιστικά ιστοριογραφικά προγράμματα. Αυτή τη μέθοδο αποτίμησης ο Λάκατος ονομάζει «πυρρωνική machine de guerre»⁷⁰. Ο επιθετικός προσδιορισμός «πυρρωνικός» ασφαλώς αναφέρεται στο παραδοσιακό σκεπτικιστικό στρατήγημα της εφαρμογής ενός επιχειρήματος στον εαυτό του. Έτσι ο Λάκατος διαπιστώνει πως αν χρησιμοποιήσουμε τον ποππεριανό επιλαθευτισμό ως μετά-κριτήριο των ημι-εμπειρικών ιστοριογραφικών προγραμμάτων το αποτέλεσμα είναι να διαψευστούν όλα⁷¹.

Πρώτα απ' όλα, ο ποππεριανός επιλαθευτισμός διαψεύδει τον ίδιο του τον εαυτό ως ιστοριογραφικό πρόγραμμα. Η ιστορία της επιστήμης βρίθκει επεισοδίων όπου

⁶⁹ Βλ. Lakatos, I. (1986), σελ. 242-243.

⁷⁰ Ο.π., σελ. 261.

⁷¹ Βλ. ό.π., σελ. 261-275.

υιοθετούνται μη διαψεύσιμες μεταφυσικές αρχές για την καθοδήγηση της έρευνας και όπου διαψευσμένες από τους εμπειρικούς ελέγχους υποθέσεις δεν εγκαταλείπονται από τους επιστήμονες. Για παράδειγμα, οι τρεις νόμοι του Νεύτωνα είναι μη διαψεύσιμοι από τους πειραματικούς ελέγχους, εντούτοις ήταν αναπόσπαστο κομμάτι του κυρίαρχου νευτώνειου προγράμματος για πάρα πολλά χρόνια. Επίσης, το πρόγραμμα του Μπορ αναπτύχθηκε μέσα από μια πλειάδα ανωμαλιών και ανακολουθιών και το πείραμα Μίκελσον-Μόρλεϋ (Michelson-Morley) δεν αναγορεύτηκε σε αποφασιστικό παρά μόνο με την επικράτηση της θεωρίας της Σχετικότητας. Εκτός, όμως, από τον εαυτό του, ο μεθοδολογικός επιλαθευτισμός διαψεύδει τον επαγωγισμό και το συμβατισμό ως ιστοριογραφικές ανασυγκροτήσεις. Μπορούμε εύκολα να βρούμε ιστορικά επεισόδια που δεν αποτελούν εμπειρικές γενικεύσεις από “εδραία γεγονότα”, καθώς επίσης και μεταβάσεις σε θεωρητικά συστήματα που δεν ήταν απλούστερα σε σχέση με τους προκατόχους τους. Επομένως, η χρήση των ποππεριανών κριτηρίων επιστημονικής εντιμότητας ως μετά-κριτήρια αποτίμησης των μεθοδολογιών έχει ως αποτέλεσμα: πρώτον, τη διάψευση του μεθοδολογικού επιλαθευτισμού, δηλαδή την κατάδειξη πως αντιφάσκει με τον εαυτό του και δεύτερον, τη διάψευση κάθε άλλης προτεινόμενης μεθοδολογίας, της ΜΕΠ μη εξαιρουμένης. Τούτο οδηγεί σε δύο στρατηγικές επίλυσης του προβλήματος. Θα μπορούσαμε είτε να προσπαθήσουμε να χωρέσουμε τα ιστορικά συμβάντα στο “κουστούμι” της εκάστοτε μεθοδολογίας, αλλοιώνοντας και παρερμηνεύοντας τα, είτε να αποφανθούμε πως η ιστορία της επιστήμης είναι ανορθολογική. Στην πρώτη λύση καταφεύγει (άρρητα) ο Πόππερ στη δεύτερη ο Φεγιεράμπεντ⁷².

Αμφότερες οι προαναφερθείσες λύσεις είναι μη ικανοποιητικές για τον Λάκατος. Έτσι επιχειρεί να κρίνει τις αντίπαλες μεθοδολογίες χρησιμοποιώντας ως μετά-κριτήριο τη ΜΕΠ⁷³. Τοποθετώντας τη ΜΕΠ ως μετά-κριτήριο μπορούμε να διαπιστώσουμε δύο πράγματα. Αφενός η ΜΕΠ δεν αντιφάσκει με τον εαυτό της όπως οι υπόλοιπες μεθοδολογίες. Τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τις επιστημονικές θεωρίες μπορούν αυτούσια να χρησιμοποιηθούν για τη σύγκριση των μεθοδολογιών, δίχως να παραχθεί εσωτερική αντίφαση. Με αυτόν τον τρόπο ο Λάκατος αποφεύγει να χρησιμοποιήσει το εν πολλοίς *ad hoc* ποππεριανό στρατήγημα, σύμφωνα με το οποίο οι μεθοδολογίες έχουν έναν ημί-εμπειρικό χαρακτήρα και δεν είναι διαψεύσιμες όπως οι επιστημονικές θεωρίες⁷⁴. Αφετέρου, με τα κριτήρια της ΜΕΠ, η ίδια η ΜΕΠ αναδεικνύεται ως προοδευτική μετατόπιση ιστοριογραφικής προβλημαθεσίας σε σχέση με τις αντίπαλες μεθοδολογίες. Η ΜΕΠ μπορεί να μεταβλέπει (*prosdict*) περισσότερα καινοφανή ιστορικά επεισόδια και οι μεταβλέψεις αυτές επικυρώνονται από το ιστορικό αρχείο.

Για να ανακεφαλαιώσουμε, η χρήση από το Λάκατος της ιστορίας της επιστήμης ως πεδίο ανταγωνισμού των ορθολογικών της ανασυγκροτήσεων, ως πεδίο ανταγωνισμού των μεθοδολογιών, είναι ένας διττός τρόπος να διαφανεί η ανωτερότητα της ΜΕΠ. Είναι η μόνη μεθοδολογία που δεν αντιφάσκει με τον εαυτό της και επίσης είναι η μεθοδολογία που προκρίνεται σε σχέση με τις αντιπάλους της σύμφωνα με τα ίδια της τα κριτήρια.

Αν δούμε την προτεινόμενη ορθολογική ανασυγκρότηση της ιστορίας της επιστήμης κυρίως υπό αυτό το πρίσμα, οι αιτιάσεις των ιστορικών μοιάζουν λιγότερο δικαιολογημένες. Η ορθολογική ανασυγκρότηση δεν είναι μια ιστοριογραφική πρόταση ή τουλάχιστον δεν είναι κυρίως μια πρόταση για το πώς πρέπει να γράφεται ιστορία. Είναι κυρίως μια πρόταση για να τεθούν ορισμένοι κανόνες διευθέτησης των διαφορών των αντικρουόμενων μεθοδολογιών. Υπ’ αυτήν την έννοια, ούτε αίρεται η αυτονομία

⁷²Ο.π., σελ. 268.

⁷³Βλ. ό.π., σελ. 275-285.

⁷⁴Kadvany, J. (2001), σελ. 229.

της ιστορίας, ούτε προτείνεται μια καρικατούρα ιστορίας. Αν η πρόταση αφορούσε μια καρικατούρα ιστορίας, τότε δε θα μπορούσε να λειτουργήσει ως κριτήριο για την επιλογή της καλύτερης μεθοδολογίας. Αν η ιστορία ήταν ένας απλός υπηρέτης της φιλοσοφίας δε θα μπορούσε να αποτελέσει το “πειραματικό εργαστήρι” για τις φιλοσοφικές υποθέσεις. Βεβαίως, όχι ότι αυτή η ιδέα δεν είναι προβληματική και δεν ενέχει μια αντίφαση, για την οποία θα προσπαθήσουμε να κάνουμε λόγο παρακάτω, απλά οι ιστορικοί στάθηκαν στο ένα μόνο μέρος της αντίφασης και αξιολόγησαν μονομερώς το εγχείρημα. Διέγνωσαν μια τερατώδη προσπάθεια ποδηγέτησης της ιστορίας από τις φιλοσοφικές θεωρίες επιστημονικής ορθολογικότητας, Όμως, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε, το κύριο μέλημα του Λάκατος δεν ήταν να διδάξει τους ιστορικούς πώς να κάνουν τη δουλειά τους. Η μόνη διδαχή του Λάκατος προς τους ιστορικούς, η οποία δεν είναι και δική του καινοτομία, είναι πως όσο ισχύει ο θεωρητικός εμποτισμός των παρατηρησιακών προτάσεων στις επιμέρους επιστήμες, άλλο τόσο ισχύει και για τον κλάδο της ιστορίας της επιστήμης. Με αυτήν την έννοια, κανένας δεν ιστορεί σχετικά με την επιστήμη δίχως να ενστερνίζεται ρητές ή άρρητες αρχές για του τι είναι επιστήμη και πως εξελίσσεται, χωρίς να έχει δηλαδή κατά νου μια θεωρία επιστημονικής ορθολογικότητας (ή έστω ανορθολογικότητας αν πρόκειται για οπαδό του μεθοδολογικού αναρχισμού)⁷⁵.

ΙΙΙ.2 Διάκριση εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας: Το επιχείρημα του Λάρρυ Λάουνταν

Πριν περάσουμε σε μια κριτική αποτίμηση της λακατοσιανής προσπάθειας να συνταιριάζει τον ιστορικισμό με μια παραδοσιακή θεωρία ορθολογικότητας, θα σταθούμε παρεκβατικά στην ανάλυση του Λάουνταν⁷⁶ για τη σχέση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ιστορίας. Ο κύριος λόγος είναι ότι αυτή η ανάλυση, συμβατή με το λακατοσιανό εγχείρημα, μπορεί να διαυγάσει το φιλοσοφικό υπόβαθρο της ιντερναλιστικής οπτικής για τη διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ιστορία και κατ’ επέκταση για την επιστήμη την ίδια.

Ο Λάουνταν ξεκινά την ανάλυση του διακρίνοντας τη γνωστική από τη μη γνωστική κοινωνιολογία της γνώσης⁷⁷. Η δεύτερη είναι ένα είδος καταγραφής των κοινωνικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με την επιστημονική δραστηριότητα, αλλά όχι με το περιεχόμενό της (π.χ. πότε ιδρύθηκε μια συγκεκριμένη επιστημονική κοινότητα ή ποιος ήταν ο αριθμός των εργαστηρίων που λειτουργούσαν σε μια ιστορική περίοδο), ενώ η πρώτη επιχειρεί με κοινωνικούς όρους να εξηγήσει την εμφάνιση και κυρίως την επικράτηση των επιστημονικών θεωριών. Όπως είναι φανερό δεν υπάρχει επικάλυψη αρμοδιοτήτων, ούτε σύγκρουση ανάμεσα στη μη γνωστική κοινωνιολογία και την εσωτερική ιστορία (*intellectual history*), υπάρχει όμως διαμάχη μεταξύ της τελευταίας και της γνωστικής κοινωνιολογίας.

Γενικότερα, στο ζήτημα της αιτιαπόδοσης της αλλαγής και της επικράτησης των επιστημονικών θεωριών μπορούμε να διακρίνουμε δύο ριζικά αντίθετους πόλους⁷⁸. Από τη μια μεριά είναι οι κοινωνικοί ντετερμινιστές (ιδίως οι μαρξιστές, αλλά όχι ο ίδιος ο Μαρξ), οι οποίοι ανάγουν κάθε αλλαγή στις πεποιθήσεις μιας κοινότητας ερευνητών στην κοινωνική δομή, στις πολιτικές αλλαγές τις οικονομικές εξελίξεις, τις

⁷⁵Για την σχέση μεταξύ ιστορίας και φιλοσοφίας της επιστήμης θα επιχειρήσουμε να πούμε ορισμένα πράγματα στον επίλογο.

⁷⁶Laudan L. (1977)

⁷⁷Ο.π., σελ. 197.

⁷⁸Βλ. ό.π., σελ. 199-200.

θρησκευτικές διαμάχες κ.λπ. Από την άλλη βρίσκονται οι ιδεαλιστές (π.χ. Χέγκελ)⁷⁹, οι οποίοι προκρίνουν μια ορθολογική εξελικτική διαδικασία που ουδεμία σχέση έχει με την κοινωνική κατάσταση. Για τους ιδεαλιστές η γνώση έχει μια αυτόνομη (συνήθως προοδευτική) διαδικασία, η οποία προσδιορίζεται από ορθολογικούς κανόνες και όχι από κοινωνικές αιτίες. Σύμφωνα με το Λάουνταν, για αμφότερους τους ακραίους πόλους υπάρχουν αρκετά αντιπαραδείγματα στο ιστορικό αρχείο. Για παράδειγμα, το γεγονός πως υπάρχει ένα σύνολο γνώσεων που θεωρείται δεδομένο σε κάθε γνωστή μας κοινωνία αντιφάσκει στους ισχυρισμούς των κοινωνικών ντετερμινιστών. Από την άλλη, η δημοφιλία π.χ. των σοσιαλιστικών θεωριών στους Γερμανούς εργάτες του 19ου αιώνα αποτελεί αντένδειξη για την ιδεαλιστική προσέγγιση.

Επομένως, θα πρέπει να αποφύγουμε τις ακραίες αυτές προοπτικές και να ακολουθήσουμε μια μέση οδό αναφορικά με την αιτιαπόδοση της αλλαγής και της κυριαρχίας των επιστημονικών θεωριών. Αν αποφασίσουμε να το πράξουμε αυτό «είμαστε αμέσως αντιμέτωποι με ένα κεντρικό πρόβλημα, να αναγνωρίσουμε, ποια είδη πεποιθήσεων είναι υποψήφια για κοινωνιολογική ανάλυση και ποια όχι»⁸⁰. Με άλλα λόγια, υπάρχουν επεισόδια στην ιστορία της επιστήμης που έγκεινται στη δικαιοδοσία της κοινωνιολογίας της επιστήμης και επεισόδια που κατατάσσονται στην επικράτεια της εσωτερικής ιστορίας. Το ζήτημα είναι πλέον η εύρεση του μεθοδολογικού κανόνα που αποτελεί τον οδοδείκτη διαχωρισμού και απονέμει τις δικαιοδοσίες. Ο Λάουνταν επισκοπεί τρία τέτοια κριτήρια διαχωρισμού: τη «μη ορθολογική υπόθεση» (arational assumption), την «ιστορικό-κοινωνική υπόθεση» και τη «διακλαδική υπόθεση».

Η «μη ορθολογική υπόθεση»⁸¹ βασίζεται σε μια διάκριση του Μανχάιμ (Karl Mannheim) που κάνει λόγο για έμφυτες και μη έμφυτες ιδέες. Έμφυτες είναι εκείνες που φέρουν την αποδεικτική ισχύ τους “φυσικά”, δηλαδή αυτές που συνδέονται φυσικά με άλλες ιδέες, ενώ μη έμφυτες είναι αυτές που κάποιος μπορεί να τις αποδεχτεί, αλλά δεν υπάρχει κάποια λογική αναγκαιότητα στην αποδοχή τους. Σύμφωνα με τη «μη ορθολογική υπόθεση», η κοινωνιολογία της επιστήμης έχει ως αντικείμενό της μόνο τις μη έμφυτες ιδέες. Η «ιστορικό-κοινωνική υπόθεση»⁸² βασίζεται σε μια άλλη διάκριση των πεποιθήσεων, τις χωρίζει σε συναφείς (contextual) και μη συναφείς (non contextual). Μια πεποίθηση είναι συναφής όταν μπορούμε με σαφήνεια να προσδιορίσουμε την ιστορική της θέση (π.χ. η καρδιά είναι σαν αντλία). Αντίθετα, οι απροσδιόριστες, επί τη βάση του ιστορικού χρόνου, πεποιθήσεις αποκαλούνται μη συναφείς. Εύληπτο είναι πως για την αναφερόμενη υπόθεση, αντικείμενο της εξωτερικής ιστορίας είναι οι συναφείς πεποιθήσεις. Τέλος, η «διακλαδική υπόθεση»⁸³ υποστηρίζει πως οι κοινωνιολόγοι της επιστήμης θα πρέπει να έχουν ως αντικείμενό τους τις περιπτώσεις όπου παρατηρείται πως διαφορετικοί επιστημονικοί κλάδοι επηρεάζουν ο ένας τον άλλον και ιδιαίτερα όταν η επιστημονική δραστηριότητα έρχεται σε επαφή με μη επιστημονικές πνευματικές ασχολίες (θρησκεία, μεταφυσική, γνωσιολογία).

Βάσει αυτών των υποθέσεων και της ως τώρα ανάπτυξης της κοινωνιολογίας της επι-

⁷⁹Γενικότερα πολλά θα μπορούσαν να ειπωθούν για τις ταξινομήσεις που κάνει ο Λάουνταν. Ειδικά για τον Χέγκελ, δεν μπορεί να εντοπιστεί μια αυτονομία της επιστημονικής γνώσης. Το γεγονός πως όλη η ανθρώπινη ιστορία, για τον Χέγκελ, είναι αποτέλεσμα της αυτό-εκδίπλωσης του απόλυτου πνεύματος δεν αφήνει ιδιαίτερα περιθώρια για την αυτονομία της επιστήμης, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της επιστήμης που συζητά ο Λάουνταν. Πέραν, όμως, των επί μέρους κατατάξεων, τα βασικά για την συζήτησή μας είναι η γενική ταξινόμηση στη βάση των δύο ακραίων πόλων.

⁸⁰Ο.π., σελ. 200.

⁸¹Βλ. ό.π., σελ. 201-210.

⁸²Βλ. Ό.π., σελ. 210-213.

⁸³Βλ. ό.π., σελ. 213-217.

στήμης, ο Λάουνταν εξάγει κάποια συμπεράσματα. Καταρχήν, σε γνωσιολογικό επίπεδο, οι εξωτερικές αναλύσεις του τύπου «ο x πιστεύει το y επειδή βρίσκεται στην κοινωνική κατάσταση z », σε περίπτωση που διεκδικήσουν καθολική ισχύ αυτοαναιρούνται, διότι είναι και οι ίδιες αποκύημα κοινωνικών παραγόντων⁸⁴. Επιπλέον, το πρόγραμμα της κοινωνιολογίας της επιστήμης έχει στο παθητικό του πάρα πολλές αποτυχίες σύνδεσης κοινωνικών (ψυχολογικών κ.α.) παραγόντων με επιστημονικές θεωρίες που αποτέλεσαν σταθμό στην ιστορία. Επί παραδείγματι, τη νευτώνεια μηχανική αποδέχτηκαν τόσο οι γόννοι της εργατικής τάξης όσο και οι ευγενείς. Η δαρβινική βιολογία το 19^ο αιώνα έτυχε αποδοχής τόσο από προοδευτικούς όσο και από συντηρητικούς. Σύμφωνα με το Λάουνταν είμαστε στο σκοτάδι όταν απευθυνόμαστε σε κοινωνιολόγους όπως ο Μέρτον (Robert K. Merton), ο Μαρξ ή ο Μανχάιμ⁸⁵. Δεν υπάρχουν καλά αρθρωμένα κοινωνιολογικά μοντέλα που να διατυπώνουν συσχετίσεις ανάμεσα στους κοινωνικούς παράγοντες και τις επιστημονικές πεποιθήσεις, συσχετίσεις που να είναι γενικής μορφής, να έχουν δηλαδή το χαρακτήρα νόμου και ταυτόχρονα να είναι εμπειρικά ελέγξιμες. Δεδομένων των παραπάνω, έπεται πως η γνωστική κοινωνιολογία αποτυγχάνει διότι η εξέλιξη των φυσικών επιστημών δεν είναι κοινωνικά προσδιορισμένη και το μοναδικό πεδίο δράσης της είναι η εξήγηση επεισοδίων που συνδέονται με ανορθολογικά χαρακτηριστικά, η υιοθέτηση ανώριμων επιστημονικών προγραμμάτων ή η επιλογή μεταξύ σχετικών ισάξιών ερευνητικών παραδόσεων. Για να το θέσουμε σχηματικά η κοινωνιολογία της επιστήμης οφείλει να είναι η κοινωνιολογία του λάθους, της ανωριμότητας, της ανορθολογικότητας⁸⁶.

Είναι εμφανές πως, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, η άποψη του Λάουνταν για την εξήγηση της επιστημονικής αλλαγής είναι ίδια με αυτήν του Λάκατος. Όσο οι επιστήμονες λειτουργούν ορθολογικά δεν υπάρχει χώρος για τις αναλύσεις της κοινωνιολογίας, οι ορθολογικές μεταβάσεις είναι εξηγήσιμες από τους κανόνες ορθολογικότητας, τους οποίους πρέπει να ανασύρει στην επιφάνεια η φιλοσοφική έρευνα. Αντίθετα, επεισόδια που σχετίζονται με ανορθολογικές αποφάσεις και πρακτικές οφείλουν να εξηγηθούν από κοινωνικούς, ψυχολογικούς και άλλους αιτιακούς παράγοντες. Ο Λάουνταν προσπαθεί να δικαιολογήσει την παραπάνω θέση με αναφορές στο ιστορικό αρχείο, ωστόσο αυτό που θεωρούμε σημαντικό είναι ένα συγκεκριμένο επιχείρημα αμιγώς φιλοσοφικό, στο οποίο βασίζει την ανάλυσή του.

Το επιχείρημα ξεκινά με την προϋπόθεση πως για καμία κατάσταση δεν μπορούμε να επιδιώξουμε μια εξηγητική πληρότητα⁸⁷, δεδομένου πως υπάρχουν άπειροι παράγοντες που την καθορίζουν. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να απομονώσουμε τους βασικότερους παράγοντες που εξηγούν μια κατάσταση. Στις καταστάσεις που αφορούν αλλαγές επιστημονικών θεωριών, οι κυριότεροι παράγοντες είναι οι ορθολογικοί σκοποί των επιστημόνων. Σε κάθε μέρος της επιστημονικής διαδικασίας υπάρχουν παρεμβαίνοντες κοινωνικοί παράγοντες, ωστόσο αυτοί δεν είναι σημαντικοί για την εξήγηση της κατάστασης. «Όταν οι άνθρωποι έχουν στέρεους λόγους (reasons) για τις πεποιθήσεις τους, αυτοί οι λόγοι είναι τα καταλληλότερα στοιχεία για να επικαλεστούμε μια εξήγηση των πεποιθήσεων που αυτοί οι λόγοι δικαιολογούν»⁸⁸. Με άλλα λόγια, ο εξηγητικός μηχανισμός για την επιστημονική αλλαγή πρέπει να είναι η “υπακοή” σε ορθολογικούς κανόνες. Μόνο όταν δεν μπορεί να ανασυρθεί τέτοιας μορφής συμπεριφορά πρέπει να

⁸⁴Πρόκειται για το κλασικό επιχείρημα ενάντια στην κοινωνιολογία της γνώσης, το οποίο προσπαθεί με αξιώσεις να ανασκευάσει ο Μπλουρ, βλ. κεφάλαιο ΙΙ, §2.1.

⁸⁵Laudan L. (1977), σελ. 219.

⁸⁶Ο.π., σελ. 218-222.

⁸⁷Ο.π., σελ. 209.

⁸⁸Ο.π., σελ. 210.

καταφεύγουμε σε εμπειρικούς-ατιακούς μηχανισμούς. Από αυτό το επιχείρημα μπορούμε να βγάλουμε βασικά συμπεράσματα για την ιντερναλιστική οπτική. Υποθέτει πως υπάρχει μια βασική διάκριση ανάμεσα σε ορθολογική και ανορθολογική συμπεριφορά. Ζητούμενο είναι να ανακαλύψουμε τα κριτήρια αυτής της διάκρισης. Η εξήγηση μιας ορθολογικής συμπεριφοράς είναι ο ίδιος της ο εαυτός, μια πεποίθηση όταν είναι ορθολογική εξηγείται από τους λόγους που την υποστηρίζουν.

ΙΙΙ.3 Προβλήματα και ανακολουθίες

Όπως έχουμε δει μέχρι τώρα, το φιλοσοφικό εγχείρημα του Λάκατος έγκειται σε μια προσπάθεια να συνταιριάζει τον ιστορικισμό με μια παραδοσιακή αντίληψη για την επιστημονική ορθολογικότητα. Η ΜΕΠ προσπαθεί να δείξει αφενός πως η επιστημονική πρακτική πρέπει να αποτιμάται πάντοτε εντός ενός ιστορικού πλαισίου, και αφετέρου πως η αποτίμηση πρέπει να γίνεται επί τη βάση κριτηρίων ορθολογικότητας που βρίσκονται έξω και πέρα από τα εκάστοτε πλαίσια. Είναι σαφές πως πρόκειται για μια προσπάθεια συμφιλίωσης αντιφατικών επιδιώξεων και ως τέτοια δε στερείται προβλημάτων και ανακολουθιών. Για το λόγο αυτό αντιμετώπισε τη φιλοσοφική κριτική πέραν της κριτικής των ιστορικών που αναφέραμε. Η βασική κριτική στο κανονιστικό σκέλος της ΜΕΠ ασκήθηκε από τον Φεγιεράμπεντ.

Ο Φεγιεράμπεντ αναγνώρισε ως αδύναμο σημείο της μεθοδολογίας του Λάκατος τη θέση που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει ένα σημείο κορεσμού πέρα από το οποίο ένα εκφυλιζόμενο πρόγραμμα αποκλείεται να ανακάμψει. Όπως είπαμε, για τον Λάκατος ένα ερευνητικό πρόγραμμα μπορεί να ανακάμψει χάρη στη δημιουργικότητα και τη φαντασία των επιστημόνων, οσοδήποτε εκφυλιζόμενο και αν είναι. Αυτό θεωρητικά αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο να ανακάμψουν προγράμματα όπως η νευτώνεια μηχανική ή ακόμα και η θεωρία του φλογιστού, πράγμα που σημαίνει πως η ακραία περίπτωση της επεξεργασίας των παραπάνω προγραμμάτων από κάποιους επιστήμονες σήμερα, δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ανορθολογική σύμφωνα με τη ΜΕΠ⁸⁹. Όπως υποστηρίζει ο Φεγιεράμπεντ, αυτή η διάσταση στη ΜΕΠ καθιστά το εγχείρημα του Λάκατος «μεταμφιεσμένο αναρχισμό»⁹⁰. Δεν υπάρχουν δεσμευτικά κριτήρια που να «απαγορεύουν» την επεξεργασία ενός προγράμματος, υπάρχουν μόνο «δείκτες» προοδευτικότητας και εκφυλισμού των προγραμμάτων. Οι δείκτες αυτοί όμως δεν είναι δεσμευτικοί, διότι αναγνωρίζεται η δυνατότητα μιας εμπνευσμένης τροποποίησης που θα αλλάξει τους όρους της διαμάχης. Με τα λόγια του Φεγιεράμπεντ: «Ο Ορθός Λόγος, όπως ορίζεται από τον Λάκατος, δεν καθοδηγεί *άμεσα* τις πράξεις του επιστήμονα. Με δεδομένη αυτήν τη λογική και τίποτε άλλο, «όλα επιτρέπονται»⁹¹.

Στη βάση λοιπόν της αδυναμίας του να προσδιορίσει ένα σημείο κορεσμού για τα εκφυλιζόμενα ερευνητικά προγράμματα, ο Λάκατος καταφεύγει σε προτροπές που δεν έχουν να κάνουν με την πειθώ που ασκούν τα ορθολογικά κριτήρια, όσο με «εξωγενείς» παρεμβάσεις στο έργο της επιστήμης. Σημειώνει πως η προσκόλληση σε ένα εκφυλιζόμενο πρόγραμμα θα πρέπει να γίνει ιδιωτική υπόθεση εκείνων που την επιλέγουν. Οι εκδότες των επιστημονικών περιοδικών θα πρέπει να αρνούνται να δημοσιεύσουν τη δουλειά τους και τα ερευνητικά προγράμματα να μην τους χρηματοδοτούν⁹². Έτσι όμως, σε

⁸⁹ Βλ. Feyerabend, P. K. (1982), σελ. 259.

⁹⁰ Ο.π., σελ. 225.

⁹¹ Ο.π., σελ. 232, η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁹² Βλ. Lakatos, I. (1986), σελ. 252.

τελική ανάλυση, η επιστημονική εξέλιξη δεν προσδιορίζεται από “εσωτερικά” κριτήρια ορθολογικότητας, αλλά από “εξωτερικές” παρεμβάσεις. Ο Λάκατος «[δ]ίνει ισχύ στα κριτήρια χωρίς να αυξάνει την αποδεικτική τους ισχύ, αλλά δημιουργώντας μια ιστορική κατάσταση μέσα στην οποία είναι *πρακτικά* αδύνατη η συνέχιση ενός εκφυλιζόμενου ερευνητικού προγράμματος. Ένα ερευνητικό πρόγραμμα δεν εγκαταλείπεται λοιπόν επειδή υπάρχουν λογικά επιχειρήματα εναντίον του που βασίζονται στα κριτήρια, αλλά επειδή οι υποστηρικτές του δεν μπορούν πια να συνεχίσουν. Με λίγα λόγια μπορούμε δικαιολογημένα να πούμε ότι τα ερευνητικά προγράμματα δεν εξαφανίζονται επειδή πέφτουν στο πεδίο της λογικής, αλλά επειδή οι υποστηρικτές τους πέφτουν στο πεδίο του αγώνα για την επιβίωση»⁹³. Ο Λάκατος, εν ολίγοις, δεν προτείνει αποτυχημένα κριτήρια ορθολογικότητας, αποτυγχάνει να προτείνει δεσμευτικά κριτήρια ορθολογικότητας, τα οποία δε χρειάζονται την συνεπικουρία εξωγενών παραγόντων για να λειτουργήσουν.

Η αποτυχία προσδιορισμού ενός σημείου κορεσμού δεν αποτελεί το μοναδικό πρόβλημα στη φιλοσοφική οπτική του Λάκατος. Πιο συγκεκριμένα, αν εξετάσουμε προσεκτικά τη λακατοσιανή πρόταση περί ορθολογικής ανασυγκρότησης της ιστορίας θα διαπιστώσουμε πως δεν επιλύει το ζήτημα της σύγκρισης των αντίπαλων μεθοδολογιών τόσο αποφασιστικά όσο ισχυρίζεται. Όπως είδαμε, αν μια ορθολογική ανασυγκρότηση βασιζόμενη σε μια μεθοδολογία Α μπορεί και εντάσσει περισσότερα ιστορικά επεισόδια στην εσωτερική ιστορία⁹⁴ σε σχέση με την ορθολογική ανασυγκρότηση που στηρίζεται σε μια μεθοδολογία Β, τότε μπορούμε να πούμε πως η Α περιγράφει καλύτερα από την Β την επιστημονική ορθολογικότητα. Αν το επιχείρημα σταματούσε εδώ δε θα υπήρχε κάποιο πρόβλημα ανακολουθίας. Όμως ο Λάκατος υποστηρίζει πως στη βάση της επιρροής κοινωνικών ή ψυχολογικών παραγόντων οι επιστήμονες, ακόμα και οι διαπρεπέστεροι, κάποιες φορές λειτουργούν ανορθολογικά. Επομένως, πάντοτε θα υπάρχει ένα “υπόλοιπο” ιστορικών επεισοδίων που θα χρήζουν εξήγησης από την εξωτερική ιστορία.

Αυτή η θέση δημιουργεί ένα πρόβλημα στο ζήτημα της αξιολόγησης των αντίπαλων μεθοδολογιών. Έστω, όπως είπαμε παραπάνω, πως η Α, ως σκληρός πυρήνας ενός ιστοριογραφικού προγράμματος, εντάσσει περισσότερα επεισόδια στην εσωτερική ιστορία απ’ ότι η Β. Πώς μπορούμε να υποθέσουμε πως το πλεόνασμα των ιστορικών επεισοδίων της Α είναι όντως ορθολογικά επεισόδια και η Β έχει άδικο να τα εξοβελίζει στην επικράτεια της εξωτερικής ιστορίας; Για να μπορέσει να επιτελεστεί η σύγκριση των Α και Β θα πρέπει να υπάρχει εκ των προτέρων μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα επεισόδια x που θεωρούνται γνησίως επιστημονικά και στα επεισόδια y που εκλαμβάνονται ως στιγμές ανορθολογικότητας. Τούτο θα σήμαινε πως είτε ενστερνιζόμαστε μια θετικιστική ιστοριογραφική θέση, σύμφωνα με την οποία μπορούμε να αναγνωρίσουμε δίχως τη βοήθεια θεωριών ορθολογικότητας τα ορθολογικά επιστημονικά επεισόδια⁹⁵ είτε ότι υπάρχει μια (υπερκείμενη) θεωρία ορθολογικότητας πέρα από τις αμιλλώμενες Α και Β, η οποία καθορίζει τη διαχωριστική γραμμή. Ο Λάκατος όμως δεν αναγνωρίζει καμία από τις δύο θέσεις. Ξεκαθαρίζει πως η θεώρηση της ιστορίας της επιστήμης γίνεται μέσα από “φιλοσοφικές διόπτρες” που προσδιορίζουν ρητά ή άρρητα τι είναι επιστημονικά ορθολογικά. Από την άλλη μεριά, δεν μπορεί να υποστηρίξει πως υπάρχει μια υπερκείμενη θεωρία ορθολογικότητας σε σχέση με τις αμιλλώμενες μεθοδολογίες. Αν αποδεχόταν κάτι τέτοιο, όλο το εγχείρημα της αποτίμησης των μεθοδολογιών με κριτήριο την ιστορική ανασυγκρότηση θα αντέφασκε με τον εαυτό του. Η υπερκείμενη μεθοδολογία

⁹³Feyerabend, P. K. (1982), σελ. 245, η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁹⁴Αν τα εξηγεί στη βάση των λόγων που έχουν οι κάτοχοι των πεποιθήσεων γι’ αυτές τις πεποιθήσεις, όπως προκύπτει από το επιχείρημα του Λάουινταν που εκθέσαμε παραπάνω.

⁹⁵Τούτο θα σήμαινε πως θα υποπίπταμε σε έναν ιστοριογραφικό Μύθο του Δεδομένου.

δε θα μπορούσε ποτέ να κριθεί από την ιστορία αφού θα προηγούταν λογικά της ιστορικής αναζήτησης. Η υπερκείμενη μεθοδολογία θα έπρεπε να είναι *a priori* αποδεκτή και μη ελέγξιμη.

Τέλος, άλλο ένα βασικό ζήτημα ανακολουθίας στη λακατοσιανή οπτική αφορά στο εξής: ο Λάκατος αντιτίθεται ρητά στις απριωριστικές ή όπως χαρακτηριστικά λέει “ευκλείδειες” μεθοδολογίες. «Οι “ευκλείδειες” μεθοδολογίες ορίζουν *a priori* γενικούς κανόνες επιστημονικής αξιολόγησης. Ο διαπρεπέστερος εκπρόσωπος αυτής της αντίληψης είναι, σήμερα, ο Πόππερ. Σύμφωνα με αυτόν, είναι η απορρέουσα από ένα *αμετάβλητο καταστατικό χάρτη* συνταγματική εξουσία, εκείνη που πρέπει να διαχωρίσει την καλή από την κακή επιστήμη»⁹⁶. Εντούτοις, διαμορφώνει κριτήρια ορθολογικότητας τα οποία έχουν καθολική και διαχρονική ισχύ, κριτήρια μάλιστα που επί τις ουσίας δε διαφέρουν καθεαυτά από αυτά του Πόππερ. Προσπαθεί να διαμορφώσει έναν τρίτο δρόμο μεταξύ του ιστορικιστικού σχετικισμού και της παραδοσιακής απριωριστικής αντίληψης για την ορθολογικότητα: ο δρόμος αυτός, όμως, είναι στρωμένος με αντιφάσεις. Ας δούμε πως προσπαθεί να περιγράψει αυτήν την επιλογή: «Διαφωνώ [...] τόσο με εκείνους τους φιλοσόφους της επιστήμης οι οποίοι θεωρούν δεδομένο ότι τα γενικά επιστημονικά κριτήρια είναι αμετάβλητα και *a priori* προσδιορίσιμα μέσω του ορθού λόγου όσο και με εκείνους οι οποίοι πιστεύουν ότι ο ορθός λόγος δεν μπορεί παρά να διαλευκάνει παρά ειδικές περιπτώσεις. Η μεθοδολογία των ιστοριογραφικών ερευνητικών προγραμμάτων δείχνει στον φιλόσοφο της επιστήμης και τον ιστορικό της επιστήμης τον τρόπο με τον οποίο θα διδαχθούν ο ένας από τον άλλο»⁹⁷.

Επί της ουσίας αυτό που εισάγεται εδώ είναι ένα είδος φιλοσοφικού φαλλιμπλισμού. Τα φιλοσοφικά-μεθοδολογικά κριτήρια ορθολογικότητας δεν είναι άπαξ και δια παντός προσδιορίσιμα, αντιθέτως είναι επισφαλής και πρέπει να συμμορφώνονται με τις εξελίξεις της επιστήμης. Πρόκειται για ένα τμήμα της σκέψης του Λάκατος με σαφείς επιρροές από το εγγελιανό του παρελθόν. Συμβαδίζει με το Χέγκελ στη φιλοσοφική θέση πως η φιλοσοφική κριτική δεν απαλλάσσεται από την κριτική, δε μένει στο απυρόβλητο όντας ημί-εμπειρική, όπως υποστηρίζει ο Πόππερ⁹⁸, αντίθετα υπόκειται στην κριτική και τη διάψευση και η δυνατότητα αυτή παρέχεται από την ίδια την ιστορική εξέλιξη. Το ερώτημα όμως που προκύπτει είναι πως μπορεί να συμφιλιωθεί αυτός ο διττός ρόλος της φιλοσοφίας. Από τη μία να αποτελεί τον “κέρβερο” της επιστημονικής πρακτικής και από την άλλη να διδάσκεται από αυτήν την πρακτική και να αναθεωρεί τα κριτήρια ορθολογικότητας που επιβάλλει. Είτε θα πρέπει η επιστήμη να συμμορφώνεται με τη φιλοσοφία της, είτε η φιλοσοφία με την επιστήμη, είναι αντιφατικό να προτείνονται και τα δύο ταυτόχρονα. Η άποψή μας είναι πως επί της ουσίας αυτό που περιγράφει ο Λάκατος συμβαίνει, απλά ο ίδιος δε διαθέτει τα εννοιολογικά εργαλεία για να άρει την αντίφαση και να περιγράψει έγκυρα αυτήν την αμφίδρομη διαδικασία. Όμως επ’ αυτού θα πούμε περισσότερο στον επίλογο και αφού έχουμε στη διάθεσή μας τα κατάλληλα φιλοσοφικά εργαλεία για την αντιμετώπιση του εν λόγω προβλήματος.

⁹⁶Lakatos, I. (1986), σελ. 283, η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁹⁷Ο.π., σελ. 284.

⁹⁸Kadvany, J. (2001), σελ. 229.

ΙΙΙ.4 Ο ιντερναλισμός ως “μεθοδολογικός” αναγωγισμός

Αν αφήσουμε κατά μέρος τις λεκτικές παλινδρομήσεις του Λάκατος και δούμε πως λειτουργεί φιλοσοφικά η ΜΕΠ, θα διαπιστώσουμε πως αποτελεί μια ιντερναλιστική απάντηση στο φιλοσοφικό αδιέξοδο που εισάγει ο Κουν. Είναι μια απάντηση δηλαδή στο ερώτημα πως είναι δυνατός ένας ιστορικιστικός καντιανισμός, πως είναι δυνατή η αλλαγή των εννοιολογικών κατηγοριών που συγκροτούν, οργανώνουν και οριοθετούν την εμπειρία. Η δυνατότητα αυτή προκύπτει από τη συνεχή προσαρμογή της επιστημονικής σκέψης σε μια σειρά από μεθοδολογικά βήματα, τα οποία είναι σύμφωνα με τα κριτήρια του Ορθού Λόγου.

Όπως αναφέραμε, ο Λάκατος αρνείται ότι τα ερευνητικά προγράμματα φέρουν εντός τους κριτήρια ορθολογικότητας, όπως υποστηρίζει ο Κουν για τα Παραδείγματα. Κάτι τέτοιο θα μετέτρεπε την επιστήμη σε κοσμοθεωρία (*Weltanschauung*). Τα ορθολογικά κριτήρια βρίσκονται πέραν των εννοιολογικών συστημάτων των διαφόρων ερευνητικών προγραμμάτων. Υπάρχει δηλαδή μια κοινή βάση ορθολογικότητας παρά τις “επιφανειακές” διαφορές στα εννοιολογικά συστήματα. Η άποψη αυτή υποτιμάει τη ριζικότητα της έννοιας της ασυμμετρίας στο επίπεδο των κριτηρίων⁹⁹. Θεωρεί πως οι επιστημονικές αλλαγές συντελούνται στη βάση της προσαρμογής της επιστημονικής σκέψης σε μια αλληλουχία ορθολογικών βημάτων (σε μια μέθοδο), τα οποία υπακούουν τα κριτήρια ορθολογικότητας. Η επιστήμη παράλληλα με την κίνησή και την αλλαγή της, διαθέτει κάποια «απαράλλακτα πρότυπα», τα οποία συνιστούν, με μία έννοια, την βαθύτερη ουσία της. Επομένως, αν ανασυγκροτήσουμε το εγχείρημα του Λάκατος μπορούμε να πούμε πως η ΜΕΠ εμπεριέχει στο εσωτερικό της την δυνατότητα αναγνώρισης της ασυμμετρίας εννοιών και αντίληψης μεταξύ διαφορετικών ερευνητικών προγραμμάτων (Παραδειγμάτων). Εφόσον δεν παραδέχεται την αυτονομία —από τον θεωρητικό εμποτισμό— κανενός στρώματος εμπειρικών δεδομένων ως ασφαλή νατουραλιστική βάση της επιστήμης, μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε πως δεν έχει λόγο να μην αναγνωρίσει την ασυμμετρία στην αντίληψη μεταξύ διαφορετικών ορθολογικών πλαισίων συγκρότησης της εμπειρίας, δηλαδή μεταξύ διαφορετικών ερευνητικών προγραμμάτων¹⁰⁰. Από την άλλη μεριά, εύλογα υποθέτει κάποιος πως διαφορετικά ερευνητικά προγράμματα με διαφορετικούς σκληρούς πυρήνες, δηλαδή με διαφορετικές οντολογικές παραδοχές και διαφορετικούς γενικούς νόμους, συνιστούν διαφορετικά εννοιολογικά συστήματα, τα οποία διέπονται από ασυμμετρία εννοιών ακόμα και στην περίπτωση των εννοιών που χαρακτηρίζονται από ονομαστική ταύτιση (π.χ. η έννοια της μάζας στη νευτώνεια και τη σχετικιστική φυσική). Η διάσταση της ασυμμετρίας που δεν θα μπορούσε να αναγνωρίσει με κανέναν τρόπο ο Λάκατος αφορά μόνο το επίπεδο των κριτηρίων και τούτο διότι, σύμφωνα με τον Ούγγρο φιλόσοφο, η ορθολογικότητα της επιστήμης κατασφαλίζεται μόνο αν αναγνωρίσουμε κοινά επιστημονικά κριτήρια για όλα τα ερευνητικά προγράμματα. Σκοπός της φιλοσοφίας είναι να διατυπώσει αυτά τα κριτήρια και να εξηγήσει την επιστημονική εξέλιξη ως συστηματική

⁹⁹Αλλωστε ο Λάκατος σε όλο το έργο του δεν προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ζήτημα της ασυμμετρίας, απλώς το υποτιμάει. Αφιερώνει όχι παραπάνω από μια υποσημείωση για να μας πει πως η δυνατότητα να εργάζεται ένας επιστήμονας σε δύο διαφορετικά προγράμματα υπονομεύει τη θέση του Κουν περί ασυμμετρίας, βλ. Lakatos, I. (1986), σελ. 244-245, υποσημ. 37. Ουδόλως βέβαια αυτή η δυνατότητα υπονομεύει την έννοια της ασυμμετρίας. Βλ. στο κεφάλαιο Ι την αντίστιξη μεταξύ «διγλωσσίας» και δυνατότητας «αυτόματης μετάφρασης».

¹⁰⁰Θυμίζουμε το απόσπασμα από τον Λάκατος που λέει: «οφείλουμε χωρίς αμφιβολία να αντιμετωπίσουμε ένα νεοερμηνευμένο γεγονός ως ένα νέο γεγονός», Lakatos, I. (1986), σελ. 179.

προσαρμογή σε αυτά τα κριτήρια.

Από τα όσα είπαμε ήδη μπορεί να συναχθεί πως η ΜΕΠ είναι σε θέση να ανασυγκροτηθεί ως μια εκδοχή ιστορικιστικού καντιανισμού¹⁰¹. Τα ερευνητικά προγράμματα μπορούν να ειπωθούν ως συστήματα καντιανών κατηγοριών, τα οποία συγκροτούν, οργανώνουν και οριοθετούν την επιστημονική εμπειρία. Παράλληλα, υπό αυτό το πρίσμα της ανασυγκρότησης, η ΜΕΠ μπορεί να ειπωθεί και ως ένας τρόπος επίλυσης του κουνιανού αδιεξόδου σε σχέση με την μεταβλητότητα των συγκροτητικών –της εμπειρίας– κατηγοριών. Μπορούμε να εξηγήσουμε την μεταβλητότητα των κατηγοριών στη βάση της προσαρμογής στα «απαράλλακτα πρότυπα» ορθολογικότητας που συνιστούν την βαθύτερη ουσία της επιστημονικής πρακτικής. Με άλλα λόγια, μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί ένα σύστημα εννοιολογικών κατηγοριών αντικαθίσταται από ένα άλλο, αν γνωρίζουμε τα ορθολογικά κριτήρια που καθοδηγούν την επιστημονική πρακτική. Στην περίπτωση της ΜΕΠ η εξέλιξη της επιστήμης πρέπει να εξηγηθεί στη βάση της προσκόλλησης των επιστημόνων σε προοδευτικά αντί για εκφυλιζόμενα προγράμματα. Κατ' επέκταση, η αντικατάσταση ενός συστήματος κατηγοριών από ένα άλλο οφείλει να εξηγηθεί στη βάση του ότι το ένα σύστημα διαθέτει εμπειρικό πλεόνασμα και μέρος του πλεονάσματος αυτού έχει επιρρωθεί εμπειρικά από τους πειραματικούς ελέγχους.

Με αυτήν την έννοια η ιντερναλιστική εξήγηση του Λάκατος για την επιστημονική αλλαγή αποτελεί μια μορφή αναγωγισμού, όπως άλλωστε και η εξτερναλιστική εξήγηση. Δεν πρόκειται βέβαια για αναγωγή της φιλοσοφίας της επιστήμης σε έναν άλλο κλάδο, όπως στην περίπτωση του κοινωνιολογικού αναγωγισμού του Μπλουρ ή του πολιτισμικού αναγωγισμού του Φεγιεράμπεντ που περιγράψαμε. Πρόκειται όμως για την αναγωγή της επιστημονικής αλλαγής σε μια συγκεκριμένη μέθοδο. Ολόκληρη η ποικιλομορφία της ιστορικής εξέλιξης της επιστήμης θα πρέπει να εξηγηθεί στη βάση της προσαρμογής σε μια σειρά μεθοδολογικούς κανόνες, στη βάση της προσαρμογής στα «απαράλλακτα πρότυπα» ορθολογικότητας που συνιστούν την βαθύτερη ουσία της επιστημονικής πρακτικής. Το βασικό πρόβλημα που θα πρέπει να λύσει αυτός ο τύπος αναγωγισμού είναι αρκετά διαφορετικός από τον εξτερναλιστικό αναγωγισμό και έγκειται, όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο, στην προέλευση αυτών των «απαράλλακτων προτύπων» επιστημονικής ορθολογικότητας.

¹⁰¹Είναι περίπου βέβαιο πως ο Λάκατος θα αναγνώριζε τα προβλήματα ενός καντιανισμού με μεταβαλλόμενες κατηγορίες υπό το πρίσμα μιας εγγελιανής κριτικής (προβλήματα για τα οποία θα κάνουμε λόγο στο τελευταίο κεφάλαιο). Ωστόσο κάτι τέτοιο αποτελεί μια ιστορικό-φιλοσοφική εικασία, η οποία δεν μας εμποδίζει να ανασυγκροτήσουμε την ΜΕΠ ως μια εκδοχή ιστορικιστικού καντιανισμού, καθώς από την ίδια της την διάρθρωση δεν προκύπτουν αντιστάσεις στην εν λόγω ανασυγκρότηση.